

UPPSALA
UNIVERSITET

Institutionen för ABM
Biblioteks- och informationsvetenskap

E-böcker och bibliotek

En diskussion kring den digitala beståndsutvecklingens
möte med en gryende e-boksmarknad

Andreas Andersson

Magisteruppsats, 20 poäng, vt 2004
Institutionen för ABM
Handledare: Peter Kåhre

Uppsatser inom biblioteks- och informationsvetenskap, nr 230

ISSN 1650-4267

Inledning	2
Syfte och frågeställningar	3
Metod	4
Teoretiska utgångspunkter	4
Forskningsöversikt	6
Beståndsutveckling.....	10
Traditionell beståndsutveckling	10
Begreppshistoria	10
De sju stegen.....	12
Bibliotekarien som grindvakt.....	14
Digital beståndsutveckling.....	16
Tillgång och ägande.....	16
Förvaring och bevaring.....	18
Integrering av tryckta och digitala resurser	21
Förvärvsbibliotekariens nya roll	22
Kollektiv beståndsutveckling.....	27
Olika grader av samarbete	28
E-boken	30
Definition av e-böcker	31
E-texter och filformat.....	33
Hårdvara.....	36
Handdatorer	36
E-boksläsare.....	37
Framtida hårdvara	39
Programvara	42
E-böcker på bibliotek	45
E-boksmarknaden	49
Distributörer	50
Aggregatörer	51
Bokförsäljare.....	55
Andra lösningar.....	56
Big deals.....	58
Att handla med kommersiella företag	59
Slutdiskussion	61
E-boken som hypertext	61
E-bokens förhållande till den tryckta boken	62
Kan bibliotekarierna lämna ifrån sig urvalsarbetet?	63
Sammanfattning	65
Käll- och litteraturförteckning.....	66

Inledning

Så tycks tiden mogen även för bokens, den moderna människans främsta informationskälla, digitalisering. Att det inte skett tidigare kan måhända te sig som något överraskande. Samtidigt spelar just den tryckta boken en sådan stor roll i våra liv – vi möter den i form av färgglada bilderböcker som barn, som nedklottrade läroböcker i grundskolan, som tummade romaner att fly in i på fritiden, och som vetenskapliga avhandlingar att fördjupa sig i under högre studier – att det känns synnerligen främmande att den ska genomgå en förändring. Glädjen de sprider har till och med belönat dem med en egen möbel, bokhyllan, som ofta får en framträdande roll i hemmen. En annan vanlig möbel har dock numera även kommit att bli hemdatorn, vilken kan tyckas hota bokhyllans existens. Två möbler som inte kan leva tillsammans, där en kommer sluka den andra – så skulle farhågorna rörande det nya mediet kunna låta. Hur det än blir med den saken, innebär bokens digitalisering många grundläggande förändrade förutsättningar, inte minst för biblioteken, vilka traditionellt sett har samlat, bevarat och tillgängliggjort just böcker. Om den lilla bokhyllan i hemmet står inför en förändring, står biblioteken, som i stort sett bara består av bokhyllor, inför en betydligt mycket större. I denna tid är det lätt att ifrågasätta hela bibliotekarieyrket, vilket under åren som gått blivit så institutionaliserat att det lika ofta kallas ett biblioteksyrke. Problem kan dock snabbt omvandlas till möjligheter. Till synes obegripliga områden *kan* förstås, och kan behöva förstås för att yrket, snarare än utvecklas, ska kunna hitta tillbaka till sig själv. Karen Coyle beskriver detta i en intressant liknelse:

Not too long ago, the New York Times ran an article about a lawyer who had chosen to go into the field of 'cyberlaw.' When asked why she had chosen to enter an area that many people found to be nearly impossible to understand, she replied that what she liked about the field was that it let her get back to the basic concepts of her profession. It was like being able to re-discover the ideas of the field of law.¹

¹ Coyle, Karen, 1999, "Change, change, change: libraries and the future".

På samma sätt som ”cyberlaw” problematiserar juridiken, kräver e-böckernas intåg att djupa och noggranna analyser av fenomenet genomförs. Det krävs att vi verkligen förstår de digitala informationsresursernas alla sidor för att göra det bästa av situationen och kunna förvandla problemen till möjligheter. En ökad förståelse kring de heta frågor som e-böckerna tvingar oss att ställa, kan således förhoppningsvis komma att förstärka hela bibliotekarieyrket, nu och i framtiden. Samhället behöver bibliotekarier. Samhället behöver e-böcker. Således dags för e-böcker och bibliotekarier att slå sig samman på allvar.

Syfte och frågeställningar

För att kunna besvara frågor om e-böcker, krävs det först och främst en ingående medvetenhet och förståelse om den produkt som en e-bok är. Huvudsyftet med denna uppsats är därför att undersöka dels denna produkt, dels den gryende marknad som växt fram i kölvattnet kring produkten, och dels genomföra en fördjupning i de frågor som uppkommer när produkten implementeras i bibliotekssamlingar. Likt många andra nya fenomen som ännu inte hittat sin rätta position i samhället, har e-boksmarknaden beskrivits som snårig och rentutav kaotisk, och att det därför inte finns någon självklart sätt att förhålla sig till den. En viktig utgångspunkt i uppsatsen är dock att e-böckerna är här för att stanna, och att utmaningen för bibliotekarier och andra e-boksaktörer främst ligger i att hitta den bästa vägen att gå vid arbetandet med dem.

I ett projekt på Stockholms universitetsbibliotek med start på hösten 2002 valde man att erbjuda viss kurslitteratur från leverantören *eLib* som e-böcker, men lät studenterna själva betala för dem.² I praktiken slussades bara studenterna från bibliotekets webbsida till *eLibs*, där de själva sedan betalade direkt till e-boksleverantören. Bör biblioteken fortsätta inta en sådan här passiv roll, eller finns det andra vägar att bemöta marknaden? Genom en medvetenhet om e-bokens och dess marknads utseende framträder förhoppningsvis lättare skillnaderna mellan de val biblioteken står inför.

Det, ur bibliotekens synvinkel, arbete med e-böcker som jag önskar fördjupa mig i, kan delas in i två huvudområden: det handlar dels om hur man bör bete sig vid inköp av dem, och dels, när man väl kommit så långt, hur man för låntagarna presenterar och tillgängliggör de e-böcker som köpts in. De frågor som berör inköp faller in under bibliotekens förvärvspolitik, i detta fall förvärv

² Bjurström, Maria, 2003, *e-bokens roll vid forskningsbibliotek – en fokusgruppsundersökning och en analys utifrån strategisk informationshantering*, s. 50.

av digitala resurser i allmänhet och av e-böcker i synnerhet. Jag tycker mig därför behöva studera hur förvärvspolitiken och beståndsutvecklingen på bibliotek utvecklats sedan de elektroniska mediernas intåg, vilka nya frågor detta medfört, och betrakta problem som är speciella för förvärv av elektroniska resurser och hur det skiljer sig från traditionell förvärvspolitik. Genom att placera in e-böckerna i denna större utveckling, ges förhoppningsvis en bättre förståelse för deras naturliga roll på biblioteken.

Störst fokus läggs i uppsatsen på svenska högskole- och universitetsbibliotek, eftersom det vid en första anblick just verkar vara där som mest problematik uppkommer rörande dessa frågor. Även folkbibliotek kommer dock att innefattas i mycket av diskussionen.

Metod

Förfarandet som används för att kunna besvara de för uppsatsen uppsatta frågeställningarna, blir främst att med grundval i den relevanta litteratur som skrivits i ämnet, följa den diskussion som förs och fördjupa mig i de intressantaste frågorna. Dessa frågor bör i sin tur anknytas till äldre bibliotekariekunskaper. Även redan anförskaffad praktisk erfarenhet, främst från de anglosaxiska länderna, bör ha mycket att lära för studien.

Trots att väldigt få användarundersökningar rörande e-böcker har gjorts, har jag inte valt att genomföra någon sådan. Eftersom hela e-boksfenomenet fortfarande är nytt och främmande för de flesta, anser jag att en sådan undersökning inte skulle ge ett tillräckligt tillförlitligt resultat i en uppsats av detta slag.

Teoretiska utgångspunkter

På grund av allehanda händelser: bland annat den informationsexplosion som tog sin början efter andra världskriget, den allt mer omfattande digitaliseringen av information, och de allt stramare budgetarna under de senaste decennierna, har bibliotekaryrket under 1900-talet kommit att förändrats mycket. Från flera håll hörs röster som anser att bibliotekarierna är på väg att förlora sin identitet.³ Det är dock inte sant att yrket idag skulle vara mindre föränderligt än vad det var för ett tiotal år sedan. Yrkets utvecklingsprocess skyndar fortfarande på i samma snabba takt, och kommer antagligen alltid att fortsätta

³ Bryant, Bonita, 1997, "Staffing and organization for collection development in a new century", s. 202.

med det.⁴ James Thompson menar att ”libraries are shaped by society, not by librarians”, vilket innebär att det är samhällets förändringar som får, eller tvingar, biblioteken att omdanas.⁵

Intressant att notera är att man i forskning kring teorier om förändringens natur vanligtvis skiljer på begreppen *förändring* och *utveckling*, där en utveckling hänvisar till en ”förändring i någon observerbar riktning”, medan en förändring bara innebär att det över tid uppstår några slags skillnader.⁶ Vad som eftersträvas i professionen är således snarare en utveckling av yrket än en kontinuerlig förändring. Man behöver veta i vilken riktning man är på väg, och för att göra det behöver man även uppenbart veta var man för närvarande befinner sig.

Vid en undersökning om hur man ”bäst” bör genomföra en process, anser jag att man måste utgå ifrån att den större kontext som processen ingår i till att börja med överhuvudtaget är nödvändig och äger någon mening. Vidare bör man dock även förespråka kontextens betydelse till det yttersta, det vill säga studera den i ett ljus som verkligen betonar dess viktigaste egenskaper. Beträffande kontexten i det här fallet, biblioteket och bibliotekaryrket, har det genom tiderna utarbetats många övergripande filosofier som alla betraktar det i olika perspektiv.⁷ Dessa filosofier berör i huvudsak vad bibliotek egentligen finns till för och vad en bibliotekarie överhuvudtaget bör syssla med. Man kan säga att de alla är rekommendationer av hur bibliotek bör skötas, och kan i den mån även kallas biblioteksteorier.⁸

I föreliggande arbete har jag valt att använda mig av den synen på bibliotekaryrket, den teori, som den brittiske bibliotekarien James Thompson presenterar i sin bok *Library power* från 1974. Utgångspunkten går där i stort sett ut på att bibliotek är, eller åtminstone *kan* vara, oerhört mäktiga, och att de spelar en central roll i det demokratiska samhället. Han menar att bibliotekaryrket måste utgå ifrån detta faktum, vilket skulle betyda att bibliotekarierna således skulle inse hur betydelsefulla de är. Han menar vidare att det på biblioteken läggs ner alldeles för mycket tid på ”techniques and clerical routines”,

⁴ *Collection Management for the 21st Century: A Handbook for Librarians*, 1997, Gorman, G. E & Miller, Ruth H. (red.), s. xi.

⁵ Thompson, James, 1974, *Library Power : A new philosophy of librarianship*, s. 40.

⁶ Zetterlund, Angela & Hansson, Joacim, 1997, ”Folkbibliotekens förändring – tidigare forskning om folkbiblioteken och teorier om förändringens natur”, s. 28f.

⁷ Se till exempel Broadfields *A philosophy of librarianship* och Ranganathans *Library needs of renescent India*, båda två från 1949.

⁸ ”Theory, perhaps typically thought of as inductive [...] may also be normative, a statement meant to recommend how something should be carried out” Carrigan, Dennis P, 1995, “Towards a theory of collection development”, s. 98.

vilket stjälar tid från de mycket viktigare arbetsuppgifterna. Lösningen på detta ser han i och med skapandet av en "élite corps of librarians, who are well-educated and committed", vilka bara ska koncentrera sig på det han kallar *librarianship*, något som bland annat *inte* innefattar katalogisering. Detta skulle leda till att det behövdes färre bibliotekarier och fler assistenter på bibliotek, åtminstone om man betraktar den nuvarande situationen på bibliotek.⁹ Ett utökat arbete med digitala resurser, och då speciellt e-böcker, kan givetvis komma att förändra detta.

Den intressanta grundbulten i hela resonemanget anser jag vara att Thompson på ett övertygande sätt förser oss med redskap som i den föränderliga verkligheten kan hjälpa oss att avgöra vilka processer som bibliotekarier bör fokusera på. Den nya tekniken har skapat oräkneliga nya arbetsuppgifter på biblioteken samtidigt som de traditionella består, något som genererat en ohållbar situation och som kräver prioriteringar av processer.¹⁰ I den ständiga förändringen på biblioteken, vilken bland annat tar sin form i nya tekniker, ny service och nya förutsättningar, behövs det en stadig grund att stå på, en vetenskap om vad det innebär att vara bibliotekarie. Att då hela tiden ha *library power* i minnet, att den kraften måste utnyttjas till fullo, ger just denna trygga grund. Arbetsuppgifter som inte är manifestationer av biblioteksmakten bör sålunda inte ses som lika värdefulla. Att tydligt veta vad en bibliotekarie faktiskt bör syssla med och hur man ska förhålla sig till professionen i stort, torde ge bra fortsatt stöd i denna studie.

Thompsons filosofi formar enligt mig en tidlös teori som torde gå att applicera på yrket oavsett vilken tidsepok man befinner sig i. Då den i grunden i så stor mån framhåller den oerhörda kapacitet som biblioteken besitter men ofta inte utnyttjar, är den idealisk att använda i de nya, utmanande tidevarven. Biblioteken är bakbundna fångar som behöver befrias för att kunna göra ett bättre jobb i och för samhället.

Forskningsöversikt

Problemet med mycket av den litteratur som finns om e-böcker är hur oerhört snabbt den föråldras och blir inaktuell. Detta gäller ohjälpligt även stora delar av föreliggande uppsats. Speciellt genomgångarna av de aktuella teknikerna

⁹ Thompson, 1974, s. 36, 110f.

¹⁰ Clayton, Peter & Gorman, G. E., 2001, *Managing Information Resources in Libraries: Collection Management in Theory and Practice*, s. xi.

kring e-böcker innehåller uppgifter som med största säkerhet inte kan ses som tillförlitliga någon längre tid. Trots detta anser jag det vara betydelsefullt att undersöka den konkreta situationen i nuläget, år 2004. Tidigare, äldre analyser som blivit allt för tidsspecifika kan, förutom exakta faktauppgifter, visserligen vara användbara och intressanta än idag, men har ändå här fått lämna företräde för nyare undersökningar.

På grund av att en stor del av den aktuella forskningen som bedrivs kring digital beståndsutveckling för det första är relativt ny, och för det andra så snabbt föråldras, återfinns mycket av den än så länge endast i bibliotekstidskrifter som behandlar den senaste utvecklingen av bibliotekarieyrket. Detta kan vara tidskrifter såsom *Library Trends*, *Library Journal*, *New Library World*, *The Electronic Library* och *Library Hi Tech*, varav jag själv fått stor användning av just den sistnämnda. En ytterligare effekt av detta har gjort att de monografier som diskuterar frågorna ofta tenderar att bestå av hopsamlade artiklar som i många fall redan tidigare utgivits, möjligtvis då i något annorlunda form. *Collection Management for the 21st Century: A Handbook for Librarians* och *Electronic Collection Management* är två sådana böcker.¹¹ En bättre och mer heltäckande genomgång av beståndsutveckling hittas i *Managing Information Resources in Libraries: Collection Management in Theory and Practice* från 2001.¹² Även G. Edward Evans *Developing Library and Information Center Collections*, vilken inte endast inskräker sig till att behandla biblioteksarbete, är väl värd att nämna.¹³ Bland de författarnamn som ofta återkommer inom ämnet, och vars artiklar ofta är relevanta och intressanta, kan bland andra nämnas Thomas A. Peters, Thomas E. Nisonger, Ruth H. Miller, Peter Clayton, Peggy Johnson och G. E. Gorman.

Den nämnda litteraturen berör visserligen i detta fall rätt ämnesområde, men har ändå en benägenhet att behandla digitala informationsresurser i allmänhet, utan att i många fall ens nämna e-böcker. Detta är dock inte fallet i Stuart D. Lees *Electronic Collection Development: A Practical Guide* från 2002, vilken ger en än idag aktuell överblick över förvärvsarbetet med främst e-böcker och e-tidskrifter.¹⁴ De nya magisteruppsatser i biblioteks- och informationsvetenskap som behandlar e-böcker är inte så mångtaliga som man skulle kunna förvänta sig, så aktuellt som ämnet ändå är i dagens

¹¹ Gorman & Miller, 1997; *Electronic Collection Management*, 2000, McGinnis, Suzan D. (red.).

¹² Clayton & Gorman, 2001.

¹³ Evans, G. Edward, 2000, *Developing Library and Information Center Collections*.

¹⁴ Lee, Stuart D, 2002, *Electronic Collection Development: a practical guide*.

biblioteksdebatt. Den senaste, Maria Bjurströms *e-bokens roll vid forskningsbibliotek – en fokusgruppsundersökning och en analys utifrån strategisk informationshantering*, utgår, liksom föreliggande uppsats, från biblioteks beståndsutveckling för att gruppera det nya mediets möjligheter och problem.¹⁵ Med störst fokus på Stockholms universitetsbibliotek kommer uppsatsen mest att handla om varför bibliotek överhuvudtaget vill och bör satsa på e-böcker. Ett år äldre är Katarina Jandérs *2001: ett e-äventyr. Implementering av e-böcker i det digitala biblioteket*, vilken bland annat diskuterar hur Stockholms universitet, Göteborgs universitet, Blekinge Tekniska Högskola och KTH valt att arbeta med e-böcker.¹⁶

Då det hela tiden händer så väldigt mycket som berör e-böcker, krävs det att man känner till de kanaler där de aktuella diskussionerna kring e-böcker förs för att hålla sig uppdaterad. En sådan kanal, *TeleRead*, har startats av den amerikanske författaren David Rothman. *TeleRead* är ett ideellt projekt, och namnet på den grupp, som arbetar för att bättre lösningar kring e-böcker ska utvecklas, och att de ska nå hemmen genom ”a well-stocked national digital library system and small, sharp-screened computers that eventually could sell for under \$100 or even \$50.”¹⁷ På deras webbsida <http://www.teleread.org/>, presenteras dagligen intressanta, och ofta väldigt kritiska, inlägg i e-boksdebatten.

Ett mer formellt diskussionsforum, vilket består av de största aktörerna i e-boksbranschen, är *Open eBook Forum*, ”International Trade and Standards Organization for the eBook Industry” återfunnet på <http://www.openebook.org/>, vilka jobbar med att utarbeta standarder för, och på andra sätt utveckla, den elektroniska publiceringen. I nuläget har de ett 80-tal medlemmar vilka består av allt ifrån förlag, författare och programvareutvecklare som *Microsoft* och *Random House*, till bibliotek, bokförsäljare och organisationer som jobbar med e-boksfrågor, såsom *American Library Association* och *California State University*. Så sent som i april 2004 anslöt sig den första svenska aktören, *BTJ AB*, till forumet. Arbetet som förs inom gruppen är i stort sett helt slutet för allmänheten, varför det kan vara svårt att veta vad de för tillfället håller på med. Nyligen startade de dock en *Library Special Interest Group*, vilket tydliggör att de även ser biblioteken som en viktig aktör på e-boksmarknaden.

¹⁵ Bjurström, 2003.

¹⁶ Jandér, Katarina, 2002, *2001: ett e-äventyr. Implementering av e-böcker i det digitala biblioteket*.

¹⁷ <http://www.teleread.org/telfaq.htm>

Viktiga att nämna är också den nordiska webbsida som jag anser bäst täcker den aktuella e-boksutvecklingen, *eBogsCenter.dk*, vilken drivs av *Dansk RessourceCenter for e-bøger* som residerar på Randers Bibliotek. Deras webbsida på <http://www.e-bogscenter.dk/> är ett ypperligt bra exempel på hur ett digitalt bibliotek nationellt kan centralisera sina resurser. Slutligen bör även *Electronic Book Web*, initierat av *Gemstar-TV Guide International*, nämnas. På <http://12.108.175.91/ebookweb/> presenterar de intressanta inlägg i ämnet.

Beståndsutveckling

Traditionell beståndsutveckling

Beståndsutveckling är benämningen på den arbetsuppgift på bibliotek eller liknande institutioner, vilket syftar till att utveckla de samlade informationsresurser som bevaras och tillgängliggörs. Ordet *utveckling* indikerar, liksom tidigare nämnts, att förändringen av samlingen inte sker under slumpartade former, utan på något sätt regleras i förväg. Med *traditionell* menar jag en avgränsad beståndsutveckling som endast behandlar informationen förmedlad genom papper, oftast tryckt sådant. Precis det som genom historien vanligtvis setts som bibliotekens prioriterade informationsmedium.

Begreppshistoria

Det svenska ordet beståndsutveckling har i engelskan främst två motsvarigheter: *collection development* och *collection management*. Det råder dock en stor oenighet i vad som innefattas i vilken term, det vill säga vad som egentligen skiljer dem åt, och sålunda även vilken som är den viktigaste och som man bör utgå ifrån vid det dagliga biblioteksarbetet. Följer man begreppens historia och utveckling visar sig *collection development* vara det äldre begreppet av de två, och på grund av detta har det även skrivits mycket mer kring det.

Collection management är ett uttryck som börjar dyka upp i slutet av 1970-talet, och enligt en av dess viktigaste företrädare, Paul Mosher på Stanford University, innebär det nya begreppet att se på förvärv i ett större sammanhang, vilket betyder att till exempel planering, analyser, användarstudier och utvärderingar blir nödvändiga. Det nya holistiska synsättets nödvändighet rättfärdigas av sina försvarare med i huvudsak tre argument: de förändrade publiceringsformerna, den stora framväxten av digital information, och besparingar på biblioteken. Denna utveckling har därför enligt dem gjort traditionell *collection development* föråldrad, då den

härstammar från den så kallade ”golden age” på 1960-talet, då det varken rådde brist på plats eller pengar på biblioteken.¹⁸

Enligt Gorman innebär det allt frekventare användandet av collection management att det skett ett paradigmskifte genom att man ser på beståndsutveckling i detta mycket bredare perspektiv. Många av de arbetsuppgifter som då uppstår i samband med förvärvsarbetet kan visserligen även ha förekommit tidigare på biblioteket, men då skötts av annan personal på biblioteken.¹⁹ Det nödvändiga blir dock nu att det just blir förvärvsbibliotekarierna som utför, eller åtminstone på något sätt är delaktiga, i *alla* dessa åtaganden. Splittras de bland personalen förloras det erforderliga helhetsintrycket.

[I]ssues of staffing and finance, traditionally seen as the preserve of management as distinct from collection development. In an era of collection management, however, the same professionals will deal with these issues as with selection, preservation, and access.²⁰

Som redan antytts är dock detta inte på långa vägar den gängse synen av förhållandet mellan de två begreppen. Till exempel menar Dennis P. Carrigan att ingen term innefattar den andra, utan beskriver två olika, men kompletterande, aktiviteter. Carrigan anser, med tankar baserade på den åtskillnad och hierarkiska indelning som Hendrik Edelman i en artikel från 1979 gjorde mellan collection development, selection och acquisition, collection development vara den enskilt viktigaste uppgiften på bibliotek. Han förordar ett synsätt där beståndsutvecklingen, vilken varje år kostar samhället oerhört stora summor, bör ses på samma sätt som en investering. Collection development handlar då om att skapa en samling – att bestämma investeringen – medan collection management handlar om ”the terms and conditions for patrons’ use of the collection”, det vill säga det man får tillbaka på sin investering.²¹

Extremt mycket har dock hänt på världens bibliotek de senaste 25 åren, varför många menar att även collection management-synsättet har blivit föråldrat. Framtidens beståndsutveckling benämns numera ofta i termer som *knowledge management* och *content management*. Det förstnämnda går ut på

¹⁸ Branin, Joseph, Groen, Frances & Thorin, Suzanne, 1999, “The Changing Nature of Collection Management in Research Libraries”.

¹⁹ Dessa arbetsuppgifter, som alltså utgör collection management, är i engelsk översättning: Budgeting and resource allocation, Selection, Relegation, Withdrawal of stock, Choice of media and format, Storage services and facilities, Preservation, Conservation, Binding, Monitoring of collection, Organization and staffing, Performance measurement, Collection administration, Systems development and new technology, Resource sharing och Networking. Gorman & Miller, 1997, s. x.

²⁰ Gorman & Miller, 1997, s.xiii.

²¹ Carrigan, 1995.

att forskningsbibliotek är så tätt sammanflätade med högre utbildning, att de fortsättningsvis måste spela en mer aktiv roll i det vetenskapliga kommunikationssystemet. En större vikt måste således läggas på den kunskap som skapas på den egna institutionen, vilken ska förvaras och tillhandahållas på biblioteken, utan att kommersiella parter nödvändigtvis behöver blandas in.²²

Även content management utgår från att den vetenskapliga publiceringsprocessen kommer förändras inom en snar framtid, och att bibliotekens betydelse i den då kommer se annorlunda ut.²³ Här poängterar man dock starkt den stora skillnaden mellan information i sig, och det medium som informationen lagras i. Då användare allra oftast mest är intresserade av den förvarade informationen blir mediet, även om dess form alltid i viss mån påverkar informationen, alltid underordnat innehållet. Biblioteken har tidigare koncentrerat sig på att samla och bevara medier, och genom det *antagit* att innehållet i dem också bevaras, en antagande man inte längre bör förlita sig på. I det praktiska urvalsarbetet innebär detta att man helt inriktar sig på att välja innehåll, medan det inte är speciellt viktigt i vilket medium denna information förmedlas. Detta sätt att se på beståndsutveckling kan vara mer komplicerat än vad det låter, kanske främst på grund av att, som Budd och Harloe säger: "it is much easier to manage things than ideas".²⁴

De sju stegen

Det praktiska arbetet med beståndsutveckling brukar delas upp i ett visst antal punkter, vilka alla genomförs i en speciell ordning. Enligt Evans definition av collection development, innebär denna process att man identifierar biblioteks-samlingens styrkor och svagheter, för att sedan göra vad man kan för att rätta till potentiella svagheter i den. Då hela biblioteksprocessen, hur informationen först når biblioteken och därefter allmänheten, av Evans delas upp i nio steg – identification, selection, acquisition, organization, preparation, storage, interpretation, utilization och dissemination – kan beståndsutvecklingen sägas utgöra de tre första stegen av dessa nio: identifiering, urval och anskaffande av material.²⁵ Med lärdomar från collection management får dock även vissa för-

²² Branin, Groen & Thorin, 1999.

²³ Förhållandet mellan forskningsbiblioteken och den vetenskapliga kommunikationen är kanske den allra viktigaste utgångspunkten för att bestämma beståndsutvecklingens utseende: "Any discussion of the future of collection management has to begin with an examination of the production of formal communication." Budd, John M. & Harloe, Bart M., "Collection Development and Scholarly Communication in the 21st Century: From Collection Management to Content Management", s. 4.

²⁴ Budd & Harloe, s. 12.

²⁵ Evans, Edward G., 2000, *Developing Library and Information Center Collections*, s. 15ff.

beredande respektive uppföljande åtgärder större vikt. En av dem är den identifikation av det lokala användarbehovet, som egentligen ligger till grund för hela den fortsatta beståndsutvecklingen. I stort sett alla delar av beståndsutvecklingen behöver, i olika hög grad, genomföras med kontinuerlig kontakt med det omgivande samhället, men den första, grundläggande analysen av användarbehovet bör ses som särskilt viktig.

Det som vanligtvis ses som den stora punkten i beståndsutvecklingen, urvalet av material – väljandet vad man bör införliva i biblioteketsamlingen – är något som alltid sker efter individuella premisser. Även om en hel förvärvsenhet gemensamt beslutar om vad som ska förvärvas, undslipper man aldrig subjektiva värderingar. För att i allt för hög grad slippa detta krävs det att man upprättar någon form av policy över hur arbetet bör gå till, som stöd i den fortlöpande verksamheten. IFLA:s senaste guide till bibliotekens utarbetning av en policy för beståndsutveckling är från år 2001, och rekommenderar att den så kallade *Conspectus* modellen ska användas för att beskriva den egna samlingen.²⁶ Anledningarna till varför en policy är nödvändig grupperas där under fyra rubriker: *selection*, *planning*, *public relations* och *the wider context*, varav den förstnämnda just beskriver det nämnda stödet i urvalsarbetet. Följande fördel med en policy, handlar om det stöd som uppkommer vid planeringen av den framtida verksamheten, till exempel vad som bör prioriteras när bibliotekets pengar börjar tryta. Trots att sådana här överenskommelser inte bara förekommer, utan även fungerar väl, på informell basis, är dock fördelarna med att ha den nedskrivna betydande. Kommunikationen mellan å ena sidan biblioteket som helhet, och å andra sidan dels dess användare, dels de som beslutar och bibliotekets tilldelade ekonomiska medel, och dels de egna anställda vid till exempel införlivning av ny personal – enligt IFLA den tredje anledningen till att en policy är oundgänglig för en lyckad beståndsutveckling – förenklas betydligt genom ett kontraktliknande, lätthanterligt dokument, som enkelt kan tillgängliggöras och uppvisas för bibliotekets användare. Den fjärde anledningen tar slutligen upp relationen till andra bibliotek, och hur förutsättningarna för samarbete genom en fastslagen policy kommer att förenklas.²⁷

²⁶ *Conspectus* modellen utarbetades av *Research Libraries Group*, och har vidareutvecklats av *Western Library Network*. Den går i stort ut på att man utefter en mall av indikatorer, inom alla ämnen exakt definierar de tillhandahållna resursernas omfattning och djup, för att på så sätt blottlägga en samlings styrkor och svagheter.

²⁷ "Guidelines for a Collection Development Policy using the *Conspectus* model", 2001. Utgiven av IFLA:s Section on Acquisition and Collection Development.

Problemet med att ha någonting nedskrivet, till skillnad mot mer fria, muntliga regler, är deras tendens att huggas in i sten och således skapa en motvilja till förändring. Det är därför viktigt att poängtera att en policy för beståndsutveckling alltid bör ses som ett levande dokument, som ständigt revideras och utvecklas. Att många utarbetade dokument, ofta kallade *Collection Development Policies*, på grund av sin vilja att kommunicera med omgivningen lätt finns tillgängliga på biblioteks webbsidor, innebär att de bör läsas och användas som inspirationskällor till biblioteks utförande av egna policies. Eftersom alla bibliotek är unika bör nämligen även varje bibliotek ha en unik policy, anpassad till den egna specifika situationen.

Sammanfattningsvis innebär allt detta att beståndsutvecklingen snarare kommer att bestå av sju steg istället för de inledande nämnda tre.²⁸ Indelningen i sju stadier är dock ingen universell uppdelning, utan något som just jag valt att använda mig av i min studie. Främst kan det ses som en modifikation av Evans indelning, vilken sker i sex steg. I korrekt ordning ser de ut som följer:

1. Identifiera användarbehovet
2. Utarbetande av en policy
3. Identifiera allt material
4. Välja material
5. Införskaffa det valda materialet
6. Kontinuerligt gallra
7. Utvärdera

Bibliotekarien som grindvakt

Själva urvalsarbetet är, förutom det redan nämnda, belamrat med ytterligare problem. Den polemik som i forskningslitteraturen ofta rubriceras som *gatekeeper versus user selection*, behandlar frågan om man ska låta låntagarna få tillgång till all information de vill, eller om till exempel kvalitativa riktlinjer

²⁸ Av utrymmesskäl har jag valt att inte närmare behandla steg sex och sju, det vill säga gallring och utvärdering.

ibland kan sätta stopp för det. Kritikerna mot grindvaktsbeteendet menar att detta förfarande mer fungerar som en censur än ett urval, där låntagarna inte tillåts söka fritt bland de källor de vill. Just censur genomförd av bibliotekarier är något som Thompson, i likhet med i stort sett alla biblioteksfilosofier, kraftigt tar ställning emot. Han menar att hur stor bibliotekens roll än är som kulturellt centrum, eller som en viktig länk i utbildandet av allmänheten, måste rollen som förespråkare för den individuella friheten alltid komma först.²⁹ Thompson förtydligar detta resonemang genom en intressant jämförelse mellan bibliotek, utbildningsväsende och samhälle som kan vara värd att nämna:

[L]ibrary stock should be selected and assembled with the idea that some students will have the courage to turn aside from the enforced and recommended booklists in order to exercise their liberty of choice. [...] Society, through education, seeks to condition and process its members, supposedly for their own good. Libraries [...] provide a corrective: they are a constant subversion, a perpetual guerrilla movement for freedom.³⁰

Trots denna högtravande inställning uppstår problem eftersom biblioteken alltid kommer till en gräns för hur mycket information man kan erbjuda låntagarna. Någon *måste* således agera grindvakt, och den mest lämpade till det kan i det här fallet tyckas vara bibliotekarien. Att så är fallet är dock långt ifrån någon självklarhet. Enligt Patrick Wilson kan individuella bibliotekarier anförskaffa sig sådan kunskap att de kan kalla sig experter inom vissa områden, och bli det han kallar kognitiva auktoriteter. Det är dock viktigt att inse att bibliotekarier, betraktad som grupp, inte nödvändigtvis besitter denna egenskap.³¹

När diskussionen, som i föreliggande uppsats, rör ett nytt medium med en teknologi som användarna inte är vana vid, och som antagligen även ännu är tämligen outvecklad, ter det sig som relevant att samtidigt ställa sig den motsatta frågan: om man nu bör gå låntagarna till viljes och ge dem vad de vill, ska man då även välja att *inte* ge dem vad de *inte* vill ha? Då Thompson talar om att biblioteken ska möjliggöra en "free and universal communication", och vars bibliotekarier jobbar för att "'create the conditions in which truth can prevail'", kan knappast det alternativet ses som en lösning.³²

²⁹ Thompson, 1974, s. 44.

³⁰ Thompson, 1974, s. 62f.

³¹ Wilson, Patrick, 1983, *Second-hand Knowledge*, s. 185ff.

³² Thompson, 1974, s. 44, 98.

Digital beståndsutveckling

I och med att information i elektroniskt format började ta plats, främst på forskningsbibliotek, blev det ganska snart uppenbart att det traditionella sättet att se på beståndsutveckling inte helt gick att applicera på dessa resurser. Den nya tekniken gjorde att flera nya frågor behövde tas i beaktande vid inköp och underhåll av informationen.

Tillgång och ägande

Den kanske största nya aspekten till bibliotekens beståndsutveckling som de digitala informationsresurserna förde med sig, var antagligen den som mynnade ut i den diskussion som tog sin början i slutet av 1980-talet, och som ofta benämns som *access versus ownership*.³³ Man kan i korthet säga att den presenterar två alternativ av hur man bör förhålla sig till sin bibliotekssamling, för att sedan ställa dem mot varandra. Alternativen är här dels det traditionella och naturliga sättet, vilken innebär att man själv äger allt material i samlingen och förvarar det på det egna biblioteket eller på någon närbelägen filial. Det andra sättet, vilket alltså i och med den digitala informationens framfart för första gången blir ett realistiskt alternativ, går ut på att någon annan part innehar äganderätten till materialet, medan man själv bara har tillgång till det. Eftersom man endast tillåts använda resursen i fråga med någon form av godkännande av den här andra parten, innebär det alltid att det leder till vissa restriktioner vad gäller användandet av materialet.

I den svindlande informationsmängden i världen under århundradets slutskede, och med de här två valen som enda alternativ, blev det mest passande valet att lämna ifrån sig ägandet av informationen. Detta gällde dock endast om man verkligen var tvungen att genomföra ett val överhuvudtaget. Under mitten av 1990-talet spred sig nämligen tanken att valet inte var nödvändigt, att man faktiskt kunde ha både och. Det problematiska valet kom då att stå mellan hur blandningen mellan tillgång och ägande skulle vara just på det egna biblioteket.³⁴ Den förespråkade åsikten innebar i stort sett att biblioteken bör äga sådant material som klassas som kärnan i samlingen, medan man endast på något sätt behöver ha tillgång till material där efterfrågan inte är speciellt stor. Tyckoson uttrycker sig som så, att man ska äga information som det är hög efterfrågan på, betala för tillgång för information där efterfrågan är ”moderate”, beställa information man inte har när det behövs, och varken äga

³³ Clayton & Gorman, 2001, s. 58.

³⁴ Evans, 2000, s. 208.

eller ha tillgång till information som inte är efterfrågad.³⁵ Ett problem med dessa idéer blir dock oundvikligen att den omnämnda ”kärnan” i samlingen i mångt och mycket tenderar att bli likadan biblioteken emellan. Eftersom hela tanken med tillgång förutsätter att *någon* äger materialet, blir då den ofrånkomliga frågan *vem* denna någon egentligen är. Ägande blir således en förutsättning för tillgång.³⁶

Då resonemanget att man i stort sett bara bör äga resurser som används högfrekvent inte endast går att tillämpa, får man ställa sig frågan i vilka fall det skulle fungera bra att bara ha tillgång till materialet. Vad krävs för att tillgången ska kunna ersätta ägandet? Enligt Cheryl B. Truesdell är den stora fördelen med ägande, i jämförelse med tillgång, den trygghet den för med sig – att man verkligen vet vad man har. För att bedöma om det räcker med att endast ha tillgång till en resurs föreslår hon tre kriterier: kostnad, snabbhet och pålitlighet, där just pålitligheten är den viktigaste faktorn. Detta blir ännu tydligare i den digitala världen där snabbheten oftast endast kommer att bero på vad man har för lokal hårdvara. Slagorden ”access delayed is access denied” blir således inte lika aktuella: då transportsträckorna i cybervärlden i stort sett har raderats ut, levereras antingen den efterfrågade informationen på sekunder, eller inte alls.³⁷ Truesdell menar att det endast är när biblioteken är helt säkra på att informationen levereras till användarna som lovat, som tillgång till den aktuella resursen till fullo kan ersätta ägande.³⁸

”Att äga” material är inte så okomplicerat som det kan låta, något som mer ingående behöver förklaras för att klarare tydliggöra skillnaderna och likheterna mellan *access* och *ownership*. Saken är den att man egentligen aldrig äger någonting man köper helt och hållet, då alla varor genom patenter och trademarks har ”strängar” som går tillbaka till de ursprungliga upphovsmännen. Dessa strängar kan det vid behov dras i, det vill säga när upphovsmännens rättigheter hotas. Då den kanske viktigaste rättigheten är restriktioner vid kopiering av föremål, blir dock strängarna nästan bara synbara när det gäller ägande av böcker, tidskrifter och annat pappersmaterial, eftersom det inte är speciellt vanligt att man vill skapa exakta kopior av andra föremål, såsom till exempel en stereo eller en skruvmejsel. Det är mycket mer lockande att kopiera ur en bok, antagligen främst på grund av att den enkla tekniken att

³⁵ Bryant, s. 192.

³⁶ Clayton & Gorman, 2001, s. 58.

³⁷ Truesdell, Cheryl B., 1994, ”Is access a viable alternative to ownership? A review of access performance”, s. 202.

³⁸ Truesdell, 1994, s. 205.

göra det idag finns lätt tillgänglig. På senare år har detta även börjat gälla musik, vilket numera i digitalt format enkelt kopieras och sprids.³⁹

En naturlig reaktion av detta blir att fler strängar fästs vid de aktuella föremålen, allt för att de inte helt ska falla i konsumenternas händer, vilket är det som sker när de få strängar som från början fanns klipps av. Det är just detta som skett med den elektroniska informationen. Ann Shumelda Okerson menar att något av det mest karakteristiska med den elektroniska information är att den har ännu fler strängar än trycka resurser, främst eftersom rädslan att förlora kontrollen över föremålen, de föremål som i den digitala världen blir osynliga, blir allt för överhängande.⁴⁰ Samtidigt som informationen till synes blir osynlig skulle den dock även likaväl kunna bli mer synlig än någonsin. En bok som säljs försvinner bort från förlagens syn och de får inte längre någon kontroll över vad som vidare händer med den. Detta skulle inte behöva vara fallet i den digitala världen. Thomas A. Peters talar om en form av ”superdistribution” där det elektroniska formatet skulle kunna medföra att förlagen ständigt har kontroll över den sålda produkten, var den än befinner sig, och att de då på ett mycket mer effektivt sätt skulle kunna skydda den från olagligt utnyttjande.⁴¹ Trots problemen med de digitala resurserna vill förlagen inte helt ignorera det, då man ändå vill kunna utnyttja och tjäna pengar på det nya mediet.

De teknologier som kontrollerar hur digitalt material används kallas *Digital Rights Management* (DRM), och är något som upphovsmännen och deras företrädare i regel vill ska vara mycket striktare än vad biblioteken önskar. Det finns idag ingen fast definition för vad DRM betyder, varför det således kan innebära olika saker för olika intressegrupper. Den föreliggande uppgiften för biblioteken består av att försöka förändra DRM på ett sådant sätt att alla inblandande parter kan acceptera det.⁴²

Förvaring och bevaring

Eftersom biblioteken nöjer sig med att endast ha tillgång till vissa informationsresurser, lagras en allt större del av materialet på andra, ofta okända, platser. De digitala nätverken gör dock att det blir allt mindre intressant var den här fysiska platsen där informationen verkligen finns bevarad

³⁹ Okerson, Ann Shumelda, ”Buy or lease? Two models for scholarly information at the end (or the beginning) of an era”, 1996.

⁴⁰ Okerson, 1996, s. 10.

⁴¹ Peters, Thomas A., ”Gutterdämmerung (twilight of the gutter margins): e-books and libraries”, 2001, s. 59.

⁴² ”DRM: A Brief Introduction” av *American Library Association* (2003-10-23)

är någonstans.⁴³ Spelar detta någon roll? I den digitala världen märker man väl ändå ingen skillnad om den efterfrågade informationens ursprung är bibliotekets källarplan, eller en avlägsen server i Australien? Problemet, som visserligen tidigare gjort sig gällande i biblioteksvärlden men som nu på ett nytt sätt blir aktuellt, är just frågan om hur den digitala informationen bör bevaras. Detta bör skiljas från *förvaring* av digital information, något som nämligen är mycket betydligt enklare att genomföra. Med bevaring menas inte bara att den sparade informationen bibehålls i sin exakta form, utan även att den katalogiseras och görs tillgänglig och användbar på de samtida medier som finns tillgängliga.⁴⁴ Biblioteken ska således inte förvandlas till museer, utan alltid kunna fortsätta använda det sparade. På grund av sitt digitala format skulle informationen kunna bevaras för evigt, i motsats till papper, vilket sägs ha en maximal livslängd på 500 år, hur skyddat från ljus och användning det än är. Om man bortser från att den digitala informationen, liksom den kan bevaras för evigt, i teorin även kan raderas med en enkel knapptryckning, är det största hotet mot dess bevarande ironiskt nog den snabba teknikutvecklingen, vilken just får till följd att bevaringen övergår till att bli simpel förvaring. Det är inte alls säkert att den elektroniska informationen som skapats med vad som i framtiden antagligen ses som föråldrad teknik överhuvudtaget går att läsa, om inte även den gamla tekniken bevarats. Med dagens snabba utvecklingstakt där nya mediers levnadstid sällan överstiger tio år, kan knappast ett kontinuerligt bevarande av samtida hårdvara ses som en lösning. Redan idag besitter vi mängder av digital information som är oläslig. Stewart Brand nämner detta i artikeln "Escaping the digital dark age", och poängterar även där hur långt vi har kvar innan vi når en lösning som ens kan konkurrera med papper:

All of the early pioneer computer work at labs such as MIT Artificial Intelligence is [...] lost, no matter how carefully it was recorded at the time. The pioneer work of today is just as doomed, because of the rate of digital obsolescence keeps accelerating, and the serious search for a long-term strategy for storage has yet to begin. There is still nothing in the digital world like acid-free paper [...] We need a digital equivalent to microfilm, a 500-year solution.⁴⁵

Den långsiktiga strategin som nämns har skapat något av en motståndsrörelse mot dagens digitala cyberklimat, vilket bland annat frambringat organisationer

⁴³ Miller, Ruth H., "Electronic Resources and Academic Libraries, 1980-2000: A Historical Perspective", 2000, s. 651.

⁴⁴ Brand, Stewart, "Escaping the digital dark age" i *Library Journal*, 124(2), 1999, s. 48

⁴⁵ Brand, 1999, s.46.

såsom *The Long Now Foundation*, en sammanslutning som stödjer projekt som har långsiktiga tankar när de utvecklar nya produkter.⁴⁶ Faran att stora delar av det kollektiva minnet riskerar att försvinna måste ses som reellt, samtidigt som man inte kan räkna med att ekonomiskt vinstberoende företag är beredda att göra något för att förhindra det. Stewart Brand menar att det är: ”a task for long-lived nonprofit organizations such as libraries, universities, and government agencies”.⁴⁷ Även *International Coalition of Library Consortia* har uppmärksammat faran med att i för stor omfattning övergå till att endast ha tillgång till de digitala informationsresurserna, vilket alltså innebär att de kommer att bevaras av andra parter än bibliotek:

It is critical to libraries and the constituents they serve that permanent archival access to information be available, especially if that information exists only in electronic form. Libraries cannot rely solely on external providers to be their archival source. Therefore, agreements to procure e-information must include provision to purchase and not just to lease or provide temporary access.⁴⁸

Biblioteken bör således erbjudas en möjlighet att i större utsträckning äga materialet. Om inte detta är möjligt måste en form av arkivrättigheter krävas som innebär att biblioteken själva aktivt är med och bevarar informationen. Jag anser det inte vara realistiskt att tro att folk en dag kommer inse att ”we’re not at the end of something—we’re at the beginning”, och att de med den tanken plötsligt kommer förstå att dagens informationsflod faktiskt behöver bevaras, något som Danny Hillis från *The Long Now Foundation* menar.⁴⁹

Vid det digitala biblioteket på *University of California*, en av de institutioner som kommit allra längst i arbetet med digitala resurser, har man urskilt fyra olika nivåer för hur bibliotek kan förhålla sig till förvaring och bevaring av elektroniskt material gentemot andra parter. I *Archived*-nivån äger biblioteket helt innehållet i resursen, och kan därför tillgängliggöra och bevara det precis som man vill. Med *Served* menar de att materialet finns förvarat på biblioteket, utan att några initiativ tagits för att bevara det. På nästa nivå, *Mirrored*, återfinns visserligen den digitala resursen fortfarande på biblioteket, men den är bara en kopia och man arkiverar den därför inte. Originalen förvaras av en annan institution, vilken även är ansvarig för att den underhålls och eventuellt bevaras. Den sista nivån benämns *Linked*, och innebär att ingenting av resur-

⁴⁶ Se <http://www.longnow.org> (2004-03-10)

⁴⁷ Brand, 1999, s. 48.

⁴⁸ Lee, 2002.

⁴⁹ Brand, 1999, s. 49.

sen, inte ens en kopia, finns på biblioteket. Allt finns på en annan plats, en som biblioteket endast länkar till. Biblioteket har i det här fallet ingen som helst kontroll över innehållet.⁵⁰

En intressant ljusglimt av ett naturligt framsteg som gjorts för att återuppväcka gammal information, utan att använda sig av den gamla tekniken, är slutligen värt att nämnas. Det är de så kallade *emulatorer* som idag sprids över webben, och med vilka man kan spela gamla tv-spel på sin PC. Ny programvara har således utvecklats, måhända främst av nostalgiska skäl, som kan läsa den gamla informationen, utan att den föråldrade hårdvaran behövs.

Integrering av tryckta och digitala resurser

Biblioteken representerar i mångt och mycket toppen av utvecklingen i samhället: det tar aldrig lång tid innan nya teknologiska framsteg implementeras i biblioteksmiljön.⁵¹ Om inte den krassa ekonomin stört detta centrala nyhetstänkande skulle förhoppningsvis det övriga samhället uppmärksamma biblioteken på just detta sätt. Istället finns det idag ett konservativt rykte kring bibliotek, att de är gammalmodiga och inte kan uträtta de underverk som de är tänkta att utföra.⁵² Att denna uppfattning fått så stor spridning skulle kunna härledas till den distinkta uppdelningen som så ofta görs mellan elektroniska och traditionella, tryckta, resurser.

Det talas allt oftare idag om *hybridbibliotek*, med vilket man dels menar den tredje modellen då modellerna med att äga, respektive att ha tillgång till, materialet på biblioteket samsas med varandra; men även bibliotek där det både finns elektroniska och tryckta informationsresurser. Redan år 1993 återfanns det dock digitala informationsresurser på hela 99 procent av de amerikanska universitets- och högskolebiblioteken, varför tanken om hybridbiblioteket åtminstone tycks vara över ett decennium gammal.⁵³ För att de olika resurserna ska fungera optimalt krävs det dock mer än att de bara finns på biblioteket. Det är samtidigt viktigt att poängtera, vilket de allra flesta forskare är överens om, att den digitala informationen aldrig helt kommer att ersätta den tryckta, samtidigt som man även menar att frågan i grunden egentligen är ointressant.⁵⁴ Man skulle visserligen kunna tänka sig en lösning där allt material som efterfrågas vilket endast finns i pappersform scannas in och på så sätt blir digitalt, men då

⁵⁰ Ungern-Sternberg von, Sara, 2000, "Content management in an electronic environment".

⁵¹ Okerson, 1996, s. 2.

⁵² Clayton & Gorman, 2001, s. 6.

⁵³ Miller, 2000, s. 647.

⁵⁴ Subba Rao, Siriginidi, 2001, "Familiarization of electronic books", s. 256.

de båda medierna av allt att döma tillgodoser olika användarbehov bör man utgå från att båda två kommer överleva, oavsett vilken av dem som kommer vara störst i framtiden. Hybridbiblioteket, där en blandning av tryckt och elektronisk information erbjuds, bör således ses som den enda lösningen på hur dagens och framtidens bibliotek ska se ut.⁵⁵

Vad som idag skapar problem, är att man ofta skiljer för mycket på de digitala och de tryckta resurserna. Ur användarsynpunkt tenderar bibliotek att gömma undan det digitala i särskilda datorterminaler som inte alls är integrerade med bibliotekets övriga material, förutom det faktum att de förhoppningsvis står i samma lokaler. Även förvärv av e-resurser särskiljs från förvärv av övrigt material, något som går stick i stäv med tanken med content management. Ofta har dessutom tryckt och elektroniskt material andra beröringspunkter som gör att de hör tätt ihop, såsom till exempel att priset på e-tidskrifter ofta beror på prenumerationerna av dess tryckta motsvarighet.

Förvärvsbibliotekariens nya roll

Förvärvsbibliotekarien – i den engelska litteraturen kallad allt från collection manager, fund manager, subject specialist, collection specialist, till liason officer och selector – kommer i förvärvsprocessen av digitala resurser allt mer i kläm mellan olika divisioner i biblioteksorganisationen. Traditionellt sett har bibliotek ofta delat upp sin verksamhet mellan tekniska och allmänna enheter, vilka överbryggats av arbetet med beståndsutveckling.⁵⁶ Frågan om förvärvsbibliotekarierna ska tillhöra teknikenheten, den allmänna enheten, eller utgöra en egen avdelning, löser bibliotek på helt individuella sätt. Enligt Bonita Brynt visade en undersökning att alla tre lösningar var lika vanliga.⁵⁷ Det finns många spekulationer om hur organisationen av förvärvsenheter kommer se ut i framtiden, men inga av dem är speciellt specifika.

Den mest intressanta frågan rör dock den om traditionellt tränade förvärvsbibliotekarier klarar av att förvärva digitala resurser, eller om det innebär en för stor skillnad mot deras tidigare arbete. De likheter som dock uppenbart finns mellan de olika aktiviteterna är något man bör ta fasta på. Stuart D. Lee skriver: ”The purchasing of electronic resources cannot be viewed in isolation from traditional collection development strategies [...] Many of the lessons learnt over the years by librarians involved in purchasing printed material

⁵⁵ Clayton & Gorman, 2001, s. 2.

⁵⁶ Evans, 2000, s. 20.

⁵⁷ Bryant, 1997, s. 197.

should not be forgotten as soon as we move to the digital arena.”⁵⁸ För att tydligare se olikheterna mellan traditionell och digital beståndsutveckling kan vi med utgångspunkt i beståndsutvecklingens olika steg som presenterades i kapitlet ”De sju stegen”, närmare utvärdera skillnaderna.

Det första steget, vilket handlade om att identifiera användarbehovet, bör i och med en era av content management ske på precis samma sätt vad gäller digitala resurser. Mediet blir till en början ointressant, då det i första hand hos användarna finns ett behov efter information, inte ett behov efter vissa medier. Om ett visst medium är nödvändigt, som till exempel kan vara fallet med synsatta användares behov, får man dock givetvis även ta det i beaktande. Detta är dock inget specifikt för det digitala mediet då det även är ett val man ställs inför när det gäller olika typer av tryckta resurser. Mediet *anpassas* i de fall efter den specifika användaren.

Att upprätta en policy för digitala resurser har länge inte setts som lika självklart som i fallet med traditionella pappersresurser. Överallt i litteraturen poängteras dock den stora vikten av att inte bara formulera en sådan, utan även att se till att den integreras med den policy som täcker de tryckta resurserna. Den nämnda diskussionen om hybridbiblioteket har redan lyft fram vikten av att, när det är möjligt, sammanföra digitala och tryckta resurser. En sådan här policy kommer dock behöva beröra en mängd helt nya frågor som kan te sig väldigt främmande för en bibliotekarie som är ovan att behandla elektroniska resurser. En kommitté i amerikanska *Association of Research Libraries* har utarbetat en ”Checklist for Drafting Electronic Information Policies”, det vill säga en guide vid framställning av en policy för digitalt material på forskningsbibliotek. Guiden rekommenderar i tio steg att en sådan policy ska innehålla: en inledning som förklarar behovet och målet med policyn (*An introduction*), information om vem som ska få ha tillgång till vad, när och hur länge (*Access issues*), definiering av hur institutionen får arkivera och inspektera skickad e-post (*Electronic mail issues*), beskrivningar hur webbsidorna ska se ut (*Websites and Web publishing issues*), åtgärder som ska vidtas för att borga för nätverkets säkerhet (*Network use issues*), en försäkran att alla institutionens avdelningar deltar i utarbetandet av policyn (*Coordination on campus*), strategier för arkivering av digitalt material (*Archiving*), åtgärder vid missbruk (*Due process issues*), definitioner av ord som ”användare” och ”auktoriserad användare”.

⁵⁸ Lee, 2002, s. 3.

ware” (*Definitions*), samt planer för uppdateringar av policyn (*Implementation and review*).⁵⁹

Identifieringen av allt potentiellt material är något som blir märkbart svårare när det handlar om digitala resurser, då de traditionella kanalerna inte längre kan erbjuda en lika komplett beskrivning av materialet. Stuart D. Lee tycker sig se tre huvudsakliga sätt att identifiera digitala resurser: genom reklam från leverantörer, genom att bibliotekarien råkar höra eller läsa om det någonstans, eller att kollegor eller låntagare påpekar förekomsten av en resurs, antingen i goda eller ofördelaktiga ordalag. I de två förstnämnda sätten sker identifieringen då bibliotekarien aktivt letar material, medan den sistnämnda sker under påtryckning från någon utomstående. Detta tredje alternativ menar Lee för det mesta kan vara det vanligaste, men samtidigt även det mest problematiska, i den digitala världen. Han menar att låntagare ofta ser det som en självklarhet att biblioteken kan erbjuda vissa digitala tjänster, utan att egentligen ha en aning om hur mycket det kostar.⁶⁰ När det gäller e-böcker försvåras identifieringen ytterligare på grund av att nationalbiblioteken ännu inte har någon pliktleverans som innefattar e-böcker.⁶¹

Just kostnadsfrågan blir lätt problematisk när man handlar med digitala resurser, då de tenderar att kosta till synes oerhört höga summor. Med ”till synes” menar jag att resurserna biblioteket får tillgång till i och med ett köp kan vara större än vad som ser ut att vara fallet. En databas, vars enda plats den fysiskt tar upp på biblioteket, är en länk på en datorskärm, kan dock innehålla oerhört mycket information. De höga kostnaderna kvarstår dock ändå, varför man alltid bör utgå ifrån att det aldrig finns tillräckligt med pengar för att köpa allt som man vill kunna erbjuda. För att något lättare kunna avgöra vilka resurser man ska förvärva kan man på en skala sätta in materialets karaktär utifrån användarbehovet. Redan nämnd är Tyckosons indelning mellan *high demand*, *moderate demand*, *needed* och *not in demand*. Evans presenterar en skala i sex kategorier vilken i fallande grad lyder: *essential*, *important*, *needed*, *marginal*, *nice* och *luxurious*. Eftersom det är individuellt var på skalan man vill placera en resurs behövs det här dock stöd av de två första stegen, användarbehovsanalyser och en policy.⁶² Lees indelning sker mellan *essential*, *useful* och *marginal*, och han menar att institutionen i fråga redan i förväg bör

⁵⁹ ”Checklist for Drafting Electronic Information Policies”. Prepared by the ARL *Information Policies Committee*.

⁶⁰ Lee, 2002, s. 71f.

⁶¹ Lee, 2002, s. 47.

⁶² Evans, 2000, s. 18.

bestämma hur mycket man är beredd att betala för en resurs som efter en analys passats in i någon av de tre nämnda grupperna. En resurs som anses vara *useful* bör kanske få ha ett maxpris på till exempel 50 000 kronor, medan material som klassas som *essential* kan få kosta det dubbla.⁶³

Urvalet handlar, när det gäller digitala resurser, inte bara om att välja ut vilket material man vill skaffa, utan även från vilken leverantör man vill skaffa det. Eftersom många leverantörer, speciellt när det gäller e-böcker, dessutom erbjuder *samma* material, kommer valet av material i det här fallet istället att innebära val av leverantörer. Detta fenomen har uppkommit eftersom förlagen vill sälja sina resurser till i stort sett så många leverantörer som möjligt. Stuart D. Lee beskriver det uppkomna problemet så här:

Not only is the collection developer being asked to choose particular data to purchase, they may also have to evaluate a series of interfaces and suppliers. [...] the data provided can be purchased through a variety of deals and service providers. [...] When buying BIOSIS (*en stor databas, min anm.*) [...] collection developers not only have to decide that this is the data the users want, but they also have to choose between six or more suppliers.⁶⁴

Då leverantörernas erbjudanden således ofta innehåller resurser som även återfinns hos deras konkurrenter, gäller det att se till att man inte får tillgång till samma resurs genom flera olika leverantörer. En situation som innebär att man i så fall betalar två gånger för samma information.

När materialet väl är valt och själva inköpet verkligen ska ske, uppkommer en helt annan situation än hur det såg ut vid handel med tryckta resurser. Det har tidigare i förbigående nämnts de copyrightlagar som finns kring material. Anledningen till deras existens är att det genom inskränkningarna de förevisar skapas en intressebalans mellan upphovsrättshavare och användare, och att detta möjliggör ett klimat där det kan skapas mer i samhället. När det gäller elektroniskt material har dock en annan situation uppkommit på grund av upphovsrättshavarnas rädsla att förlora kontrollen över materialet, att det bara med några knapptryckningar skulle kunna kopieras och spridas som en löpeld över datanätverk. Just därför tar man istället till lösningen med licensavtal. Dessa licensavtal kan ses som detaljerade kontrakt som individuellt förhandlas fram, och som alltid gäller före copyrightlagarna. Istället för nationella lagar som upprättats av staters regeringar, kommer användningen av materialet att i första

⁶³ Lee, 2002, s. 90.

⁶⁴ Lee, 2002, s. 15f.

hand bestämmas av den opålitliga marknaden. Användarna får på så sätt helt enkelt de rättigheter som upphovsrättshavarna är beredda att ge ifrån sig.⁶⁵

En stor och betydelsefull skillnad mellan olika avtal för digitala resurser som riktar sig till bibliotek, är vilken prismodell som används, det vill säga hur man avgör hur mycket som ska betalas för resursen. I den enklaste modellen betalas endast en klumpsumma, vilket sedan täcker all användning. Trots den tillåtna obegränsade användningen, innebär det att små institutioner tvingas betala lika mycket som stora. En annan lösning tar fasta på detta problem och tar betalt beroende på institutionens storlek. Det är dock inte helt lätt att räkna ut institutioners storlek, det vill säga olika modeller för att beräkna storleken ger olika resultat. Då antal studenter, forskare eller anställda nödvändigtvis inte anger hur mycket resursen används, förekommer även så kallade pay-per-view lösningar. I en sådan prismodell kan man dock aldrig i förväg veta hur mycket resursen slutligen kommer kosta, varför den omöjliggör den budgetöversikt som är nödvändiga för institutioner.⁶⁶

Mats Dahlström, doktorand på Bibliotekshögskolan i Borås som har forskat om digitaliserad litteratur, tycker att just e-boken är en dålig lösning såsom den utformad efter förlagens vilja ser ut idag. Han menar att biblioteken inte kan ”rusa in [i] ett sådant här samarbete och teckna ofördelaktiga avtal.”⁶⁷ Det finns i så fall en stor risk att för lång tid framöver fastna i dessa för biblioteken dåliga uppgörelser. Givetvis finns det dock visst utrymme för förhandlingar, att användarna, i det här fallet genom biblioteken, kan återskapa den intressebalans som återfinns i copyrightlagarna. Detta sker främst genom att i så hög utsträckning som möjligt försöka få licensavtalen att likna copyrightlagarna. Förhandlingar kring avtalsutformning kräver dock mycket arbetstid, och blir följaktligen en stor, ny kostnad för biblioteken.⁶⁸ I dagens förvärvsarbete kring digitala resurser har förhandlingsmomentet dock blivit ett måste som inte går att overse. Detta utgör dessutom antagligen den enskilt mest ovana arbetsuppgiften för traditionella förvärvsbibliotekarier.

Sammanfattningsvis kan man således konstatera att det finns stora och viktiga skillnader med förvärvsarbete mellan tryckta och digitala resurser. På samma sätt som det talas om att bibliotekarier kan uppleva att de tappar sin identitet i det digitala klimatet, sägs detsamma om förvärvsbibliotekarier när

⁶⁵ Okerson, 1996, s. 7ff.

⁶⁶ Lee, 2002, s. 84-90.

⁶⁷ Johansson, Anders, 2002, ”E-böcker dyra för biblioteken”.

⁶⁸ Okerson, 1996, s. 14.

deras arbetsuppgifter så drastiskt ändras. Utav Evans nio steg, som nämndes inledningsvis i kapitlet ”De sju stegen”, kan digital beståndsutveckling till skillnad mot den traditionella, sägas innefatta de fyra första. Steg fyra, ”organization”, kan nämligen inte längre skötas utan förvärvsbibliotekariers inblandning. Då så många nya arbetsuppgifter kräver stor inblick i det övriga arbetet i institutionen, talar detta mycket för att allt för strikta specialiseringar måste undvikas. Vidare innebär de överhopande arbetsuppgifterna att nödvändiga prioriteringar görs. Gerald L. Newman anser i en artikel från 2000 att mycket tid bör ges åt just organiseringen av de digitala resurserna, det vill säga så att de tillgängliggörs på ett sätt som på bästa sätt främjar användandet av dem.⁶⁹ Enligt Thompson bör de sysslor som genererar mest ”library power” få förtur, vilket jag anser vara de åligganden som direkt kommer att beröra användarna. Avtalsförhandlingarna, det kanske svåraste arbetet för traditionella förvärvsbibliotekarier, måste genomföras på ett exemplariskt sätt för att förstärka låntagarnas rättigheter, något som även borde få användningen av de aktuella resurserna att öka.

Kollektiv beståndsutveckling

Det finns genom historien en lång erfarenhet av bibliotekssamarbeten, bland annat sådan som berör beståndsutveckling. Samtidigt finns det dock en ännu längre historia av konkurrens dem emellan. Tanken att ett bibliotek ska kunna vara självförsörjande och inte behöva ta till hjälp av andra, genomsyrar mycket av biblioteksverksamheten än idag.⁷⁰ Organisationens status beräknas fortfarande mycket genom storleken på den fysiska samlingen och genom antalet anställda, vilket kan ses som naturligt eftersom det i kampen om att tilldelas ekonomiska medel ofta ger ett bättre förhandlingsläge när stora, synliga och lättfattliga, resurser kan visas upp. Denna föreställning var dock ännu större för tjugo år sedan, innan den digitala informationen etablerats på biblioteken.⁷¹

Den huvudsakliga anledning till att samarbeten genomförs, handlar om den spridda förståelsen att inget bibliotek i världen längre själv kan erbjuda all den information som behövs för att fylla användarnas behov. Bendik Rugaas, riksbibliotekar i Norge 1987-93, sa redan för 15 år sedan att det är en omöjlig uppgift, till och med för nationalbiblioteken, att samla och bevara all information

⁶⁹ Newman, Gerald L., 2000, ”Collection Development and Organization of Electronic Resources”, s. 98.

⁷⁰ Dannelly, Gay N., 1997, ”Cooperation Is the Future of Collection Management and Development: OhioLINK and CIC”, s. 249.

⁷¹ Evans, 2000, s. 465.

som skapas inom ett land.⁷² Det kan måhända te sig som alldeles för högtflygande planer, men världssamfundet har samtidigt genom UNESCO:s program *Universal Availability of Publications* som mål att all information, oavsett medium, när som helst ska vara tillgängligt för vem som helst i världen.⁷³ Med dessa vetenskaper tycks då den enda lösningen för att lyckas tillgodose användarnas behov vara åtminstone någon form av samarbete.

Olika grader av samarbete

För att skilja på olika grader av samarbete mellan bibliotek inom beståndsutveckling, kan man dela in dem utefter deras omfattning. Det enklaste och mest traditionella samarbetet är det som innebär att biblioteken låter varandra veta vad som ingår i deras samlingar, och på något sätt erbjuder fjärrlån dem emellan.⁷⁴ Genom dagens OPACs, de flesta tillgängliga online, kan man enkelt se vilka resurser ett bibliotek har, och med detta i åtanke därefter lättare planera sina egna inköp.⁷⁵ Man utnyttjar på så sätt varandra för att nå sina individuellt uppsatta mål.

I ett *kooperativt* samarbete, en starkare grad av samarbete, jobbar man tillsammans mot en gemensam riktpunkt och låter det individuella stå tillbaka för det kollektiva. Efter en uppdelning där de medverkande biblioteken tilldelas olika ansvarsområden för att säkra att inga områden glöms bort, förlitar man sig sedan på att alla bibliotek förvärvar allt relevant material.⁷⁶

Evans talar om ytterligare samarbetsformer som kan sträcka sig ännu längre, där biblioteken i allt högre utsträckning och mer aktivt påverkar vad som köps in på andra bibliotek.⁷⁷ Ett *koordinerat* samarbete kan innebära att man förutom att man enas om vad som ska köpas in till de olika biblioteken, även delar på den sammanlagda kostnaden av inköpen. I ett *sammanfogat* samarbete går man ännu längre och genomför även beställningarna av resurserna tillsammans, som ett enat bibliotek.

Ett annat sätt att dela in de olika samarbetsmöjligheterna presenteras av Michael Sinclair i hans ofta omnämnda artikel "A Typology of Library Cooperatives" från 1973. Genom de fyra modeller han där presenterar, täcker han i stort sett in alla existerande samarbetsystem. I det han kallar *exchange*

⁷² Evans, 2000, s. 463.

⁷³ Evans, 2000, s. 482.

⁷⁴ Clayton & Gorman, 2001.

⁷⁵ Detta förutsätter dock att alla elektroniska resurser verkligen lagts in i katalogen..

⁷⁶ Evans, 2000, s. 455.

⁷⁷ Evans, 2000, s. 455f.

model utbyter två bibliotek material emellan sig, precis på det sättet som det vanliga fjärlånesystemet fungerar. I *pooling model* ger och tar en mängd bibliotek resurser från en gemensam samling. *Dual-service model* urskiljs genom att ett antal bibliotek utnyttjar ett centralt så kallat ”flagship library” för att tillsammans nå bäst resultat, medan biblioteken i *service center model* gör samma sak, men med det individuella målet att var för sig nå bästa resultat.⁷⁸

⁷⁸ Evans, 2000, s. 457f.

E-boken

Trots att e-boken, som den ser ut idag, tycks belamrad av otaliga problematiska frågeställningar, finns det ändå för många potentiella fördelar med den för att den helt ska kunna ignoreras. I en brittisk rapport från *Joint Information Systems Committee* skrivs om hur e-bokens löser många problem som uppkommer i bestånd med traditionella, tryckta resurser, då den tar mindre fysiskt utrymme, är svårare att stjäla, och uppdatering av verk kan ske på ett enkelt sätt. Vidare nämns även den oslagbara tillgängligheten, dels genom möjligheten till samtidig användning av samma resurs, dels genom att resursen kan nås när som helst, var som helst ifrån.⁷⁹

Det motstånd som riktas mot e-boken är oftast ett rent kulturellt motstånd, det vill säga att e-boken tycks stå för något kulturellt främmande som hotar den tryckta boken. Egentligen handlar det dock fortfarande om information som förmedlas från en part till en annan, med skillnaden att mediet som möjliggör förmedlingen är utbytt från papper till för många något nytt och obekant. Frågan om bibliotek ska erbjuda e-böcker till sina användare kommer således i grunden att handla om, om biblioteket är en institution som samlar in, bevarar och tillgängliggör information i allmänhet eller information som endast återfinns i mediet ”boken”. Genom den tidigare diskussionen kring content management i kapitlet ”Begreppshistoria”, påpekades problemen med det sistnämnda alternativet. Även om många användare antagligen anser att den tryckta boken ska behålla sin starka ställning på bibliotek, håller de flesta nog ändå med om att medieurvalet på bibliotek bör mångfaldigas. James Thompson nämner inte explicit elektroniska resurser, men menar att bibliotek måste vara utrustade både för att tillgodose individens och samhällets behov. För att lyckas med det säger han uttryckligen att ”books alone are not sufficient”, det vill säga att fler medier är en nödvändighet på biblioteken.⁸⁰

⁷⁹ Armstrong, Chris & Lonsdale, Ray, 2003, ”The e-Book Mapping Exercise: draft report on phase 1”, s. 27.

⁸⁰ Thompson, 1974, s. 66.

Maria Bjurström anger i sin magisteruppsats tre övergripande anledningar till varför forskningsbibliotek bör satsa på e-böcker. Dessa, vilka utgår från de tidigare nämnda fördelarna med mediet, är: ”att e-böcker innebär en *god service till användarna* genom att de tillgodoser användarnas informationsbehov, viljan att *effektivisera informationshanteringen* för att underlätta biblioteksarbetet, samt synen på e-boken som *konkurrensmedel* i informationssamhället.”⁸¹ Alla de nämnda fördelarna talar sitt tydliga språk – att just mediet e-boken borde ha en självklar plats på bibliotek.

Definition av e-böcker

Definitionen av en e-bok kan te sig något förvirrande, vilket främst beror på att det strikta förhållandet mellan mediet, och informationen som det mediet förmedlar, inte längre är definitivt. Med pappersböcker är situationen annorlunda, eftersom man med en bok både menar det fysiska föremålet och det intellektuella innehållet. Informationen som texten förmedlar, utan de tryckta papperssidorna och de två pärmarna, är inte en bok. Komplikationen uppstår på grund av att den digitala informationen i en e-bok inte är bundet till ett medium, såsom till exempel en DVD eller en CD-skiva är.⁸² Den största skillnaden mellan de definitioner som förekommer är oftast om man med en e-bok menar just medium, innehåll, eller både och. I den fortsatta diskussionen krävs det dock en skarp gränsdragning mellan dessa, varför jag valt att utgå från den tydliga definitionen från *NetRead*, såsom den sammanfattas av den indiske forskaren Siriginidi Subba Rao i en artikel från 2003:

eBook refers to electronic files of words and images that are of book length, formatted for display on one or more devices known as eBook readers, and sold or distributed as stand-alone products; **eBook readers** are defined as the devices used to read eBooks. These could be handheld or not, dedicated or not. The software that enables the display of eBooks on PCs or other devices would be referred to as **eBook reader software**⁸³

Det blir alltså nödvändigt att skilja mellan e-böcker, e-boksläsare, och de program vari man kan läsa e-böcker. Alla tre enheter behövs för att e-boken ska kunna läsas. Placerar man dem i ett hierarkiskt förhållande kan det låta som följande: e-bokstexten, som är formaterad i ett visst filformat, läses i ett program (program- eller mjukvara), som i sin tur finns i en läsare (hårdvara). För

⁸¹ Bjurström, 2003, s. 71.

⁸² Subba Rao, Siriginidi, 2003, ”Electronic books: a review and evaluation”, s. 87.

⁸³ Subba Rao, 2001, s. 249. Min fetstil.

att tydligare skilja mellan denna läsare, och den person som läser e-boken, kallar jag den sistnämnda för *användare*. Just denna benämning ter sig extra lämplig när man beaktar en grundläggande skillnad mellan läsandet av en tryckt bok respektive en e-bok. Man brukar nämligen just säga att man *läser* en bok, medan man *använder* en e-bok.⁸⁴ Viktigt att notera är min skillnad mellan å ena sidan e-texten eller e-bokstexten, med vilket jag menar den formaterade digitala informationen, och å andra sidan e-boken, vilken inte blir till förrän även en passande programvara och en hårdvara används.

På grund av hur bland annat relationen ser ut mellan dessa tre förbundna delar, men även hur textens innehåll och dess tillgänglighet ser ut, har det gjorts indelningar mellan olika typer av e-böcker. Hawkins skiljer i en artikel från år 2000 mellan fyra olika sorters e-böcker: *Downloadable e-books* är sådana texter som inte kräver någon specialiserad läsare, utan där det räcker med en vanlig PC. *Dedicated e-book readers* består av ett sådant filformat att de är låsta till en viss programvara vilket oftast bara återfås i en viss hårdvara. För att förhindra att texten ska kunna läsas av andra system, är tekniken kring programmen nämligen ofta hemlig, och det är således därför relationen mellan programvara och hårdvara även den är låst. *Print-on-demand books* finns visserligen i digitalt format, men existerar endast för att man vid efterfrågan ska kunna trycka en pappersbok, med den digitala versionen som original. Slutligen *Web-accessible e-books*, vilka säljs över nätet av en leverantör och där köparen kan välja mellan flera olika format, en försäkran om att användaren verkligen har tillgång till den programvara som behövs för att läsa e-texten.

I en artikel i *American Libraries* från samma år urskiljer Crawford hela nio olika typer av e-böcker. Med *Proprietary e-book devices* menar han samma program- och läsarlåsta texter som Hawkins benämner Dedicated e-book readers. *Open e-books* är formaterade i XML, vilket innebär att de ska kunna läsas i alla program som är avsedda för e-böcker. *Free books or Public domain e-books* är digitala versioner av äldre tryckta texter vilka erbjuds gratis till användare. *Pseudobooks* är de e-böcker som köps av bibliotek inom sådana avtal som om de vore vanliga böcker. Detta innebär att texten bara kan användas av en person åt gången, eftersom den då betraktas som ”utlånad”. *Instabooks* är samma Print-on demand books som Hawkins talar om. *Not quite a book* är de texter som inte har rätt längd för att tryckas i pappersformat, men däremot väl

⁸⁴ Coyle, Karen, 2003, ”E-books: It’s About Evolution, Not Revolution”, s. 3.

lämpar sig att publiceras och säljas i en digital version. *E-vanity and self-publishing* är de e-texter som den mängd av privatpersoner som i och med de förklarade publicerings- och distributionsformerna över webben själva kan publicera. *E-books before the web* är texter på CD-ROM och disketter, något som klargör att e-böcker fanns i omlopp långt innan webbens uppkomst. Den nionde och sista typen är så kallade *Extended books*, vilka utnyttjar de möjligheter som det digitala formatet erbjuder, och till exempel innehåller interaktiva element vilket var en omöjlighet i den tryckta pappersvärlden.⁸⁵

E-texter och filformat

Texter som sägs ingå i den så kallade "public domain" och därför inte längre skyddas av någon upphovsrättslag, vilket oftast betyder texter vars författare varit död i över 70 år – det Crawford benämner *Free books or Public domain e-books* – får helt lagligt mångfaldigas och spridas. Stora digitala samlingar av dessa "fria" texter är något som länge funnits på webben. Den tidigaste och kändaste av dessa är tveklöst *Project Gutenberg*, <http://promo.net/pg/>, vilket startade redan 1971 i och med att den amerikanska "Declaration of Independence" digitaliserades och började spridas över ett antal nätverk.⁸⁶ Det närmaste man kommer en svensk motsvarighet till Project Gutenberg är *Projekt Runeberg*, <http://www.lysator.liu.se/runeberg/>, som startade 1993 och består av äldre nordisk litteratur, en samling som numera innehåller över 300 titlar.⁸⁷ Det förekommer även arkiv som sammanställer länkar till de olika samlingar som finns, och på så sätt kan uppnå en riktigt ansenlig mängd av texter. *Online Books Page*, som återfinns på <http://onlinebooks.library.upenn.edu/>, och är den största katalogen över fria e-böcker på webben, presenterar till exempel länkar till över 20 000 e-böcker. Texter i sådana här arkiv, den elektroniska filen, är oftast inte formaterade på något speciellt sätt, utan presenteras bara rakt upp och ner i vanlig ASCII-text, vilken kan läsas av de flesta mjuk- och hårdvaror. När vissa texter anpassas för en speciell programvara, när den så kallade formateringen sker, uppstår dock problem, eftersom det innebär att inte vilka program som helst klarar av att presentera alla texter. Med andra ord: "Man kan se det som att olika program talar olika språk. Alltså måste e-boken vara skriven (kodad) på ett språk som

⁸⁵ Subba Rao, 2003, s. 88.

⁸⁶ Ardito, Stephanie, 2000, "Electronic Books: To 'E' or not to 'E'; that is the question", s. 3.

⁸⁷ Lunneborg, Eva, 2003, *E-böcker i svenska universitets- och högskolebibliotek – en rapport om tillstånd och utveckling*, s. 7.

känns igen av programmet. Man säger att de är formaterade för en specifik programvara. De olika formaten känns igen på filnamnets ändelse.”⁸⁸ Till skillnad från e-tidskriftsmarknaden, där aktörerna från en tidigt stadium kom fram till att använda sig av PDF format, även om andra fortfarande förekommer, har det kring e-böckerna uppkommit en rad olika filformat vars mångfaldighet genererar till synes onödiga problem för användarna.⁸⁹

Att filformat kan vara så fundamentalt olika beror som nämnt mycket på att tekniker och system som utvecklas för att göra e-texter läsliga, gör det parallellt och i konkurrens med varandra. Individuella lösningar patenteras eller hålls hemliga för att ge det egna företaget försprång i kampen på marknaden. I datavärlden är det naturligt att konvertera format, det vill säga att filerna med hjälp av speciella program görs om till ett annat format. I fallet med e-böcker innebär konvertering dock ett problem, eftersom filerna i grunden, på grund av hemlighetsmakeriet kring den egna tekniken, är skyddade mot förändring. Skyddandet sker främst genom två metoder: kryptering och komprimering av e-texten. I de fall där dessa åtgärder inte vidtagits blir konvertering av filen till det passande formatet dock en möjlighet. Detta skulle bland annat kunna vara fallet då användare själva med hjälp av program skapar egna, okrypterade, e-texter. Då företag, i vimlet av förekommande filformat på marknaden, kämpar för att sprida just det egna formatet, är konverteringsprogram av detta slag dock något som e-boksaktörerna sällan erbjuder.⁹⁰ Vad som däremot gärna erbjuds gratis, är program som konverterar vanliga txt, html och doc-dokument till ett företags egna filformat.

Den kompletta e-texten finns i regel aldrig förvarad någonstans helt okrypterad. För att försäkra sig om att endast den tillhörande hårdvaran och dess programvara, och inga andra, kan dekryptera texten, genomförs en rad åtgärder vilka kan uppfattas som något förvirrande. I huvudsak går det ut på att alla e-texter till att börja med krypteras på samma sätt, vilket alltså innebär att den så kallade ”nyckeln” som behövs för dekrypteringen, är likadan för alla texter. När e-texten så småningom ska distribueras till köparen, krypteras i ett andra steg den nyckel som användes vid den första krypteringen på ett sätt som är anpassat till vilken hårdvara som köparen har. Den krypterade nyckeln och e-texten levereras tillsammans, men kräver alltså den angivna hårdvaran för att

⁸⁸ Förlaget *Blå Katts* webbsida, <http://www.blakatt.com/redaktion/e-book-help/mer-info.htm> (2004-04-13).

⁸⁹ Ardito, 2000, s. 4.

⁹⁰ ”Another Important eBook Announcement”, 2003, s. 4.

nyckeln ska kunna dekrypteras, vilken i sin tur sedan kan dekryptera e-texten. Varken e-texten eller nyckeln kan skickas till andra läsare.⁹¹ Det bör dock i det här sammanhanget poängteras att ingen kryptering är tillräckligt komplicerad för att inte kunna knäckas utan användande av rätt nyckel.

Den strikta säkerheten kring e-texterna kan, med tanke på en eventuell framtida bevaring av den digitala informationen genomförd av en statlig myndighet, te sig som ytterst oroväckande. Ett tänkbart scenario skulle kunna vara att olika förlags e-texter krypterats på olika sätt vilket medfört att även otaliga dekrypteringsnycklar måste bevaras för att vid behov kopplas ihop med aktuell e-text. Vid en eventuell avsaknad av dessa nycklar förvandlas bevaringen i ett svep till simpel förvaring av information som vi inte längre kan använda.

Standardformat är som regel alltid något som behövs för att marknader ska kunna utvecklas i snabbare takt. James Lichtenberg tar i en artikel från 2003 upp hur e-boksaktörernas egna handlingar motverkat e-bokens utveckling: ”In a telling contrast, the hardware, software and content players necessary to create a market for DVDs put their heads together *before* the release of any product, making DVD so user-friendly that it has become the most successful new medium introduction ever.”⁹² Ett standardformat för e-texter är dock något som funnits i flera år, emellertid utan att få någon omedelbar genomslagskraft. 1998 bildade det amerikanska institutet för standarder *Open E-Book Standards Committee*, vilken bestod av pionjärföretag i skapandet av e-boksläsare såsom *NuvoMedia* och *SoftBook Press*, några stora förlag, och bland annat *Association of American Publishers* och *Microsoft*. En av de saker kommittén kom fram till var startandet av projektet *Open E-book Initiative*, där *NuvoMedia*, *SoftBook Press* och *Microsoft* under 1999 utvecklade *Open eBook Publication Structure* (OEB), vars version 1.0 släpptes i september samma år. OEB är ett schema baserat på uppmärkningspråket XML, och innebär att förlag kan: ”create a single electronic representation of a publication that can be easily transformed into other formats and presented on many devices.”⁹³ Vid programmering fungerar det i stort som så att man använder XML för att skapa egna språk, så kallade XML-applikationer, vars regler definieras i ett XML-schema.⁹⁴ Då OEB endast är ett schema och ingen applikation, innebär det att alla tillverkare av e-texter som vill använda standardens regler för att koda, det

⁹¹ Subba Rao, 2001, s. 254.

⁹² Lichtenberg, James, 2003, ”Rising from the Dead”.

⁹³ Seeley, Rich, 2004, ”XML promises to boost eBooks”.

⁹⁴ Castro, Elizabeth, 2001, *XML : Visuellt snabbguide*, s. 13f.

schemat, kan göra det, samtidigt som de kan fortsätta att skapa unika applikationer.⁹⁵ E-textens innehåll skiljs på så sätt från presentationen av den, varför den digitala informationen kan läsas på av all hårdvara som är OEB-kompatibel samtidigt som den presenteras på precis det sätt som förlaget tänkte. Trots utvecklandet av OEB är dock de vanligaste formaten av e-texterna idag PDF och HTML, det vill säga format som inte är OEB baserade. Arbetet med att utveckla och sprida OEB fortsätter dock oavbrutet, och i augusti 2003 publicerades version 1.2 av OEB. Version 2.0 är planerad att släppas i början av 2004.⁹⁶

Hårdvara

Den andra enheten som behövs för att den digitala informationen ska kunna kallas en e-bok är någon form av hårdvara, det vill säga den fysiska apparat i vilken programvaran är installerad. Det vanligaste sättet att ta till sig digital information sker genom en enkel hemdator. Eftersom läsning av en e-bok genom en otymplig dator dock motsätter sig de tre B:na – vilka går ut på att användaren behöver bekvämlighet för att bäst kunna ta till sig information, och därför ska kunna läsa en bok, eller en e-bok, i sängen (Bed), badet (Bath) och på stranden (Beach) – har det vanligaste sättet att läsa e-böcker blivit att som hårdvara istället använda sig av en så kallad handdator.

Handdatorer

En handdator, på engelska kallad en *PDA (Personal Digital Assistant)*, är helt enkelt en portabel dator som är så liten att man enkelt kan hålla den i ena handen eller förvara den i fickan. Det finns idag två ledande typer av handdatorer på marknaden: de som använder sig av operativsystemet *Palm OS*, och de som använder *Pocket PC*. *Palm OS*, där den senaste versionen heter 5.2.1, utvecklades av företaget *Palm Computing*, världens största tillverkare av handdatorer. I augusti 2003 bytte dock företaget namn och delades upp i de två självständiga avdelningarna *PalmSource* och *PalmOne*, där den förstnämnda har hand om den fortsatta utvecklingen av operativsystemet.⁹⁷ Även handdatorer från *Sony* och *Handspring* använder *Palm OS*. *Handspring*, vilka kallar sina handdatorer för *Visor*, köptes dock upp av *PalmOne* i samband med deras omorganisering.

⁹⁵ Ardito, 2000, s. 4.

⁹⁶ Bogaty, Nick, 2003, Powerpoint presentation från *Open eBook Forums Annual Meeting*.

⁹⁷ Se: <http://www.palm.com>

Den andra typen av handdatorer är de som använder *Microsofts* operativsystem *Pocket PC*, tidigare kallat *Windows CE*. *Pocket PC* är även det namn som Microsoft i allmänhet kallar sina handdatorer. En annan populär handdator som också använder *Pocket PC* är *iPAQ*, vilka tidigare tillverkades av *Compaq*. Företaget köptes dock upp av *Hewlett-Packard*, vilka från och med november 2002 har fortsatt producera de handdatorer som numera kallas *HP iPAQs*.

Datajätten *Apple* har idag ingen tillverkning av handdatorer. Deras *Newton* var visserligen den första handdatoren i världen, men sedan den totalt floppade har *Apple* valt att inte ge sig in på handdatormarknaden igen.⁹⁸

E-boksläsare

Ett problem med att använda handdatorer som hårdvara vid användning av e-böcker, är att de egentligen inte är tillverkade för att användas till att läsa långa texter. De kan visserligen användas till detta, men man bör inte glömma att det trots allt inte är deras primära funktion. Detta innebär dels att utvecklingen av skärmkvaliteten visserligen setts som viktig, men kanske inte viktig på ett tillräckligt grundläggande sätt, varför den önskvärda läsoplevelsen av e-böcker inte uppnås på handdatorer. Dels måste en handdator, på grund av sina vidare funktioner, även ge plats för diverse knappar som kan te sig som onödiga om man endast vill använda hårdvaran för att läsa e-texter. Idén om en helt renodlad e-boksläsare fick sig därför uttryck då pionjärläsarna *Rocket eBook* från *Nuvomedia* och *SoftBook* från *SoftBook Press* lanserades under hösten 1998.⁹⁹ En e-boksläsare kan helt enkelt ses som en liten bärbar handdator som i stort sett endast är till för att läsa e-texter på.

Till skillnad mot hem- och handdatorer, kan e-boksläsare i regel inte lika självklart kopplas upp mot Internet. Överföring av e-texter till en e-boksläsare fungerade på de första modellerna genom att nedladdningen av filen från leverantörens webbsida först skedde över en uppkoppling från en vanlig dator. Filerna lagrades efter detta i ett speciellt program, varav *NuvoMedias RocketLibrarian* är ett exempel. I ett andra steg kopplades sedan, med hjälp av en medföljande kabel, läsaren ihop med datorn, varefter överföringen kunde ske. Det privata e-biblioteket förvarades således på en hårdvara, medan användningen av texterna skedde på en annan, något som kan förklara det begränsade minnesutrymmet på läsarna. Den lösning som under de senare åren

⁹⁸ *Susning.nu*, 2004.

⁹⁹ Peters, 2001, s. 51.

till viss del slagit ut det nödvändiga användandet av två separata hårdvaror, innebär att e-boksläsarna utrustas med inbyggda modem vilket möjliggör direkt överföring från försäljare till e-boksläsare. I vissa fall sker dock uppkopplingen inte direkt mot webben, utan bara till en viss leverantörs försäljningskatalog.

Rocket eBook, vilken länge ansågs som den kanske bästa e-boksläsaren, hade i sin Pro-version, vilken var den sista versionen innan läsaren helt slutade tillverkas, ett minne på 16MB, vilket ungefär innebar en lagringskapacitet på 4 000 sidor text. Många andra läsare, såsom till exempel tidiga *Everybook Dedicated Reader* från *Everybook Inc.*, utnyttjade möjligheten att externt koppla in en typ av minneskort, vilket i *Everybooks* fall betydde att en enskild läsare kunde innehålla upp till en halv miljon sidor. Bortser man från dessa minneskort tycks dock tillverkarna av e-boksläsare än idag prioritera den minimala storleken framför drömmen att bära med sig ett helt bibliotek i fickan, då den vanligaste minneskapaciteten i läsarna fortfarande ligger runt 8MB.

Ett märkbart problem, som även uppstår med handdatorer och i viss mån även hemdatorer, uppkommer på grund av att hårdvarans form är oföränderlig, samtidigt som man vill använda e-texter som har av olika typer av intellektuellt innehåll. En enkel titt i närmsta bokhylla förtydligar problemet – olika kategorier av böcker har olika fysisk utformning och storlek. Således tenderar till exempel en atlas att tryckas i bredare format för att inte stycka upp kartorna den består av i för små delar. Trots att e-boksläsare i regel har större skärmar än handdatorer, har denna fråga gjort att speciella e-boksläsare utvecklats för att användas tillsammans med e-texter med viss typ av innehåll. Till exempel är e-boksläsaren *GoReader*, med sin färgskärm och bättre stöd för att visa matematiska ekvationer, speciellt framtagen för att användas med e-texter som behandlar STM (science, technology and medicine).¹⁰⁰ Även *SoftBook* använde redan från början en något annorlunda strategi än *NuvoMedia* och utvecklade större läsare vilka riktade sig till personer som behövde läsa andra typer av e-böcker, till exempel sådana med tekniskt innehåll vilka bland annat krävde stora förklarande diagram. Nämnade *Everybook Dedicated Reader* var den första e-boksläsaren med två skärmar/sidor, en lösning som ännu tydligare återskapar utseendet av en tryckt bok.

En annan aspekt på storleken av en text, nämligen sidantalet, kan dock tryckas ha förenklats i den digitala världen. De likartade format som ofta förekommer i pappersversionerna, vilket ger en större trygghet då användare

¹⁰⁰ Peters, 2001, s. 51.

tydligt tillåts skilja mellan till exempel en bok eller en novell, är något man ser allt mer sällan av när det handlar om elektroniska texter. Vill en författare att en e-text ska bestå av 84 sidor kan den enklare göra det.¹⁰¹

Utvecklingen av e-boksläsare har alltmer kommit att närma sig handdatorer, på så sätt att deras primära funktion att presentera e-texter fortfarande bibehålls, samtidigt som de även innehåller funktioner som påminner om de som återfinns i handdatorer, såsom till exempel kalendrar och miniräknare. *eBookman* från *Franklin* är en sådan e-boksläsare. Den är ytterst liten, men har fortfarande kvar den karakteristiskt stora skärmen. *Hiebook*, vilka kallar sina e-boksläsare för ”a third generation eBook reading device”, går ännu längre då de genom olika programvaror bland annat erbjuder mp3-spelare, spel och program för ljudinspelning integrerat i läsaren.

Framtida hårdvara

Förutom alla nya smådetaljer har e-boksläsarna inte förändrats mycket de senaste fem åren. Varken skärmkvalité eller minneskapacitet har förbättrats något nämnvärt. De har dessutom hunnit med att få mycket kritik för att vara fåniga och onödiga, att en handdator fungerar lika bra vid användning av en e-bok trots att de inte är designade just för det ändamålet. Att många e-texter skapas och distribueras specifikt för handdatorer menar man visar än mer hur lämplig och tillräcklig den är som läsare.¹⁰² Tidningen *Svensk Bokhandel* genomförde redan år 2000 ett test av tre handdatorer i jämförelse med e-boksläsare *Rocket eBook*. Skillnaderna de uppmärksammade hårdvarorna emellan gällde *Rocket eBooks* större skärm och något billigare pris, och de funktioner förutom läsning av e-texter som fanns på handdatorerna. Deras slutsats löd dock: ”Vi tycker de fungerar precis lika bra, fast på olika sätt.”¹⁰³

Hemdatorns kapacitet, i det här fallet de bärbara modellerna, har alltid medfört att många skilda funktioner vilka tidigare krävt olika hårdvaror, genom datorns stora utbud av programvaror istället kan samsas på en och samma apparat. Datorförespråkare kan till exempel tänkas förorda miniräknaren och tv-spelens onödighet, medan personer med motsatt åsikt kan mena att en dator aldrig kan framkalla samma spelkänsla som en tv-spelskonsol speciellt skapad för att spela spel. Om liknelsen fortsätts dras, kan det innebära att vissa spel

¹⁰¹ Taylor, Conrad, 2001, ”E-books: an 'InfoDesign-Café' discussion about their usability potentials and problems”.

¹⁰² Peters, 2001, s. 51f.

¹⁰³ ”SvB testar läsplattor”, 2000.

faktiskt fungerar likvärdigt på en PC som på en Playstation, och att detta förhållande även kan gälla e-böcker. Vissa typer av e-böcker fungerar i så fall lika bra att läsa på en handdator, medan andra skulle kräva en speciell e-boksläsare för att dess kapacitet bättre skulle kunna utnyttjas.

Egentligen har det aldrig varit, och är numera ännu mindre, någon speciellt stor skillnad mellan en handdator och en e-boksläsare. I själva verket är det heller inte speciellt stor skillnad mellan handdatorer, e-boksläsare och mobiltelefoner. De senaste åren har utvecklingen av mobilsystem kraftigt skjutit i höjden, vilket speciellt i och med utbyggnaden av 3G-nätet inneburit att mobiltelefonen kan användas både som foto- och filmkamera. Trots att det för läsning av e-texter på mobiltelefonen inte krävs några stora 3G lösningar, har deras spridning hitintills varit relativt begränsad. Efter de kortfattade SMS-meddelandena, och WAP-tjänster som skapat tämligen koncentrerade och fåordiga texter, kan dock en intressant utveckling ha skett i och med spridningen av noveller över mobiltelefoner, något som rapporteras ske i Japan. *E-pressen.dk* skrev den 14 mars 2004:

En række japanske unge – lige omkring de 20 år – er [...] begyndt at læse bøger på deres mobiltelefon. Det er især en række noveller der er blevet populære [...] [F]orfatteren [brugte] en række af de muligheder, som den nye elektronik tilbyder, nemlig en interaktivitet med læserne – der kunne emeile ham deres oplevelser med novellen [...] Nu er også de store forlag blevet interesseret i mobiltelefonerne, og de er nu ved at opstarte internet-sider med indhold til mobiltelefonerne. [...] [D]et forventes at novellemarkedet i løbet af kort tid vil have en værdi på omkring 500-600 mio. kroner.¹⁰⁴

Det finns all anledning att tro att drömmen om en sammanföring mellan dessa tre minidatorer till en ”multipurpose portable communicating, computing, and reading device” är något som ligger väldigt nära i framtiden.¹⁰⁵

Trots att den e-bokshårdvara som de senaste åren släppts på marknaden inte tycks ha genomgått någon revolutionerande förändring, finns det dock åtminstone två nya intressanta teknologier som är värda uppmärksamhet: e-bläck och e-papper. E-bläck består av miljoner små kapslar som alla är fyllda med en vätska som innehåller dels vita partiklar som är positivt laddade, och dels svarta partiklar som är negativt laddade. Tillförandet av ett elektroniskt fält över kapslarna medför att partiklarna grupperar sig, vilket innebär att kapseln blir vit på ena sidan och svart på den andra. Efter att e-bläcket applicerats på

¹⁰⁴ Kjöger, Poul Erik, 2004, ”De japanske unge mobilbrugere er blevet vilde med at læse noveller på mobiltelefonen”.

¹⁰⁵ Peters, 2001, s. 52.

någon form av yta kan en svart-vit text skapas som har näst intill samma kontrast som vanligt tryckt papper.¹⁰⁶ Med e-papper menas en form av tunna, mjuka, böjbara bildskärmar, vilka kan tillverkas just tack vare att e-bläcket i stort sett kan appliceras på vilken tunn yta som helst. Då den böjbara egenskapen innebär att de kan rullas ihop då de inte används och på så sätt ta upp avsevärt mindre plats, skulle det kunna få stor genomslagskraft på e-boksmarknaden. Eventuellt skulle ett utfällbart e-papper kunna döljas i en bärbar läsare, för att dras ut då ett behov uppstår att använda en större bildskärm. Vidare är e-pappret inte reflekterande, vilket innebär att det liksom vanligt papper kan ses från vilken vinkel som helst.¹⁰⁷

Utvecklingen av e-bläck och e-papper har mycket kommit att påskyndas på grund av att så stora företag som holländska *Philips* och japanska *Matsushita* valt att göra betydande satsningar inom de båda teknologierna. Just Matsushitas e-boksläsare kallas *Sigma Book* och har en batteritid på ungefär tre månader – att jämföra med andra e-boksläsare som i snitt brukar räkna i ungefär tio timmar. Den högintressanta lösningen går ut på att det endast krävs elektricitet för bläddring mellan sidor. Så länge användaren läser samma sida är läsaren avstängd och behöver ingen eltilförsel.¹⁰⁸

Just denna teknik används också av *Sonys* e-boksläsare *LIBRIÉ*, som når den japanska marknaden i slutet av april 2004, och vilken blir den första kommersiella produkten som både består av e-bläck och e-papper. Med *LIBRIÉ* har *Sony* i tre år samarbetat med *E Ink Corporation*, utvecklarna av e-bläck, *Toppan Printing*, vilka använder e-bläcket för att tillverka en tunn laminat-skiva, och *Philips*, som tillför de nödvändiga elektroniska komponenterna.¹⁰⁹ Att det just är *Sony* som blir först med den nya typen av e-boksläsare är inte helt oväntat, då det finns en lång historia hos företaget att satsa på e-böcker. I början av 1990-talet gjorde de nämligen flera försök att utveckla e-boksläsare, dock utan att nämnvärt lyckas.¹¹⁰ Den nya lösningen med e-bläck borde dock onekligen ha en bättre chans att charma allmänheten. Utvecklingen har, från den något nedslående likheten mellan alla andra e-boksläsare, kanske därför äntligen tagit det steg som behövs. Egentligen har det nog ändå bara varit en tidsfråga innan nya teknologier utvecklats som bättre tillfredsställer kraven för

¹⁰⁶ <http://www.eink.com/technology/index.html> (2003-10-13)

¹⁰⁷ Kjöge, Poul Erik, 2004, "Ny skaerm kan foldes som en avis".

¹⁰⁸ "Digital bok med LCD-skärmar", 2004.

¹⁰⁹ "First-generation electronic paper display from Philips, Sony and E Ink to be used in new electronic reading device", 2004.

¹¹⁰ Ardito, 2000, s. 3.

läsning på skärm. Förbättringar sker ständigt, vilket tydligt indikerar att det *inte* är tekniken som är det stora hindret för att e-boksmarknaden ska kunna utvecklas i snabbare takt.

Programvara

För att e-texten slutligen ska kunna kallas e-bok, krävs det även att hårdvaran är utrustad med någon form av programvara, det vill säga ett program som klarar av att presentera texten för användaren.¹¹¹ På liknande sätt som e-texten är en fil som är formaterad på ett sätt som inte är kompatibel med all programvara, är även programvaran en fil som inte går att använda i all hårdvara. Programmet i fråga *kan* vara en vanlig webbläsare som till exempel *Internet Explorer*, eller ett vanligt ordbehandlingsprogram som *Microsoft Word*, men den digitala texten kommer då ofta bara presenteras som oformaterad löpande text.¹¹²

I många fall har en hårdvara utrustats med ett slutet system, från början redan innehållande en kompatibel programvara som kan läsa ett eller flera filformat. På samma sätt kan ett filformat läsas av en eller flera programvaror, vilket är anledningen till att en viss förvirring mellan filformat, programvaror och hårdvaror uppstår. *Rocket eBooks* programvara kräver texter av filformatet .rb, *SoftBooks* programvara kan bara läsa e-texter av filformatet .sb, och så vidare. I en vanlig hemdator, där det inte finns något slutet system, kan dock användaren själv välja vilken typ av program han vill använda, anpassat efter vilket filformat den aktuella e-texten är formaterad i. Vid överenskommelser mellan företag, kan dock nya versioner av vissa programvaror komma att stödja fler filformat.

Att det är betydelsefullt vilken programvara som används för presentationen av e-texten, påvisas av att mycket utav mervärdet med e-böcker – att användaren kan göra understrykningar i texten, lägga in bokmärken, göra fulltextsökningar, koppla ihop texten med en ordlista, och så vidare – inte ligger i själva e-texten, utan i programvaran. Olika programvaror skapar således olika möjligheter att utnyttja det digitala formatet. Vilket program en användare föredrar, det vill säga vilka finesser som prioriteras, blir följaktligen helt individuellt. Förlaget *Blå Katt* skriver till exempel på sin webbsida: ”**Vi** rekommenderar det nya formatet **lit** för Microsoft Reader som ger den i vårt tycke bästa

¹¹¹ Benämningarna *program* och *programvara* är av Datatermgruppen rekommenderade framför *mjukvara*.

¹¹² Subba Rao, 2001, s. 253.

läsupplevelsen på PC och Pocket PC. [...] [Man kan] både göra understrykningar och anteckningar. Man kan till och med kladda och rita på fri hand i boken!”¹¹³

Just *Microsoft Reader* är en av de tre vanligaste e-boksprogrammen som används idag. Efter att i augusti 1999 endast ha släppts för Microsofts Pocket PC, är det numera möjligt att även använda programvaran i Windows. Till en början var programmet ihopkopplat med bokhandeln *Barnes & Nobles* webbsida, på ett sådant sätt att e-bokstitlar direkt kunde köpas därifrån i rätt filformat, något som dock inte är möjligt längre. De två övriga ledande programvarorna för e-boksläsning är *Adobe Reader* och *Palm Reader*, varav den sistnämnda sägs användas av hela 60 procent av e-boksanvändare. *Adobes* e-boksprogram har sitt ursprung i *Glassbook Reader*, en tidig e-boksprogramvara som utvecklades av *Glassbook Inc.* År 2000 köptes dock teknologin från deras läsare upp av *Adobe*, vilket resulterade i *Adobe E-book Reader* som utkom året därpå. När version 6.0 av deras *Acrobat Reader* släpptes under 2003 innefattade den även *E-book Reader*, vilket innebär att man sedan dess som användare alltså inte längre ser någon direkt skillnad på vanliga pdf-filer och e-böcker i pdf-format. Den enda skillnaden består av det copyrightskydd som innefattar e-texter, och som bland annat skyddar texten från okontrollerad kopiering. *Palm Reader*, som från början utvecklades speciellt för *Palms* handdatorer och som läser filformatet .pdb, finns, till skillnad från *Microsoft Reader* och *Adobe Reader* vilka båda är helt gratis, även i en utökad *Pro*-version för 15 dollar som erbjuder fler finesser än standardprogrammet.

Vid en jämförelse de tre programvarorna emellan gäller alltså att vissa egenskaper endast förekommer i betalversionen *Palm Reader Pro*. Förutom detta skiljer sig inte programmen nämnvärt ifrån varandra: i alla tre finns möjlighet att anteckna, skapa bokmärken, markera text, visa bilder och göra fulltextsökningar. De skillnader som finns gäller bland annat den redan nämnda, att man i *Microsoft Reader* själv kan rita i e-texten; att man i *Adobe* och *Palms* programvaror har möjlighet att se två sidor åt gången av e-texten, såsom i en tryckt bok; och att en förstoring eller förminskning av texten i *Microsoft Reader* och *Palm Reader* innebär att mindre eller mer text får plats på varje sida, och att sidnumreringen således förändras. Då dessa skillnader programmen emellan kan ses som petitesser, finns det även viktigare enskilda egenskaper dem mellan som skapar problem när programvaran ska sparas på

¹¹³ <http://www.blakatt.com/produkter/ebooks/dentredjevagen-spec.htm> (2004-04-13)

en hårdvara. Den tillgängliga hårdvaran gör, som tidigare antytts, att inte vilken programvara som helst kan användas. Vad gäller de tre nämnda programmen går det till exempel inte att använda *Microsoft Reader* tillsammans med en handdator med operativsystemet *Palm OS*. Det går inte heller att använda *Adobe Reader* i handdatorer med *Pocket PC*. Valet av programvara påverkar således valet av hårdvara – eller tvärtom, hårdvaran påverkar vilka programvaror man överhuvudtaget har att välja mellan.¹¹⁴

Förutom dessa tre stora programvaror för läsning av e-texter finns det även många fler på marknaden, av vilka en del klarar av att läsa redan nämnda filformat. *EveryBook Dedicated Reader* använder sig till exempel av programvaran *DocAble*, vilken läser pdf-filer. På *eBookman* kan både programmen *Franklin Reader*, *Mobipocket Reader* och *Microsoft Reader* användas. Slutna system, där programvaran endast återfinns i en viss hårdvara, är också värda att nämnas. Den redan berörda e-boksläsaren *Hiebook*, som läser de OEB-kompatibla filformaten av typen .hi och .kml, är ett sådant system som dock är intresserade av att öppna upp sig. På deras webbsida upplyser de om att de allvarligt funderar på att låta sin programvara stödja pdf-filer. Samtidigt tydliggörs det dock även bestämt att man inte har några som helst planer på att stödja filformat som .lit från *Microsoft Reader* eller .rb från *Rocket eBook / Gemstar*.¹¹⁵

Det vanligaste sättet att läsa e-texter på bibliotek idag är det Hawkins benämner *downloadable e-books*, vilket innebär att man läser direkt över webben genom den vanliga webbläsaren. Detta betyder att varken e-texten eller den tillhörande programvaran laddas hem till den egna datorn, varför e-texten följaktligen aldrig flyttas från den avlägsna server där den fysiskt befinner sig. Vad som dock behövs är att webbläsaren i fråga innehåller en specifik så kallad ”plug-in”, det vill säga en liten tilläggsmodul som gör att program kan hantera ytterligare funktioner. En programvara som utrustats med en viss plug-in skulle till exempel kunna stödja fler filformat.¹¹⁶ Denna lösning, vilken bland annat tillämpas av *netLibrary* och *ebrary*, två e-boksleverantörer som båda riktar sig direkt till bibliotek, ses av många som den bästa. Till exempel menar Mats Dahlström att: ”exempel på lyckade digitala bibliotek [...] är texter som inte måste laddas hem till en dator, utan som finns direkt tillgängliga på Internet:

¹¹⁴ <http://www.ebooks123.com>

¹¹⁵ hiebooks FAQ på <http://www.eBookAd.com>

¹¹⁶ <http://www.susning.nu>

som vanliga hemsidor eller i en databas.”¹¹⁷ Lösningen med plug-ins genom webbläsaren skapar dock problem på så sätt att användning av e-boken endast kan ske då den aktuella hårdvaran är uppkopplad mot Internet.

E-böcker på bibliotek

Det finns många olika vägar för bibliotek att gå när tillgängliggörande av e-böcker ska ske. Innan man når dit måste biblioteken enligt Michael Buckland först överkomma sex hinder, vilka alla blockerar information att nå fram till användare. Dessa följer i tur och ordning nedan. *Identification*: användaren måste överhuvudtaget ha kunskap om informationskällans existens. *Availability*: man måste fysiskt kunna komma i kontakt med den identifierade resursen. Då inte det går måste en ny resurs identifieras. *Price to the user*: med kostnad menas nödvändigtvis inte pengar. Det kan även kosta tid eller ansträngning för att nå informationen. *Cost to the provider*: samma som föregående men med kostnaden för bibliotek och bibliotekarier som utgångspunkt. *Understanding, cognitive access*: användaren måste förstå resursen, genom att den till exempel inte innehåller information på ett främmande språk. *Acceptability*: användaren måste acceptera källan. Den får till exempel inte motsäga grundläggande trosuppfattningar eller vara utvald av någon som användaren inte uppfattar som en kognitiv auktoritet.¹¹⁸

En informationssida från biblioteken i Kansas, USA, kallad *Blue Skyways*, identifierar tre olika sätt, alla med olika fördelar, som bibliotek praktiskt kan arbeta med e-böcker. Den stora skillnaden dem emellan är om bibliotek ska tillhandahålla hårdvaran till utlåning eller inte.¹¹⁹ Att för låntagarna erbjuda kompletta e-böcker, det vill säga både e-text, programvara och hårdvara, kan till en början te sig som en naturlig väg att gå, men visar sig snart vara belamrad med allehanda svårigheter. I grunden har problemen att göra med hårdvareutlåningens sätt att i för hög grad likna e-böcker med tryckta böcker, vilket kraftigt begränsar mediets möjligheter. Trots detta har många försök av detta slag genomförts. I valet av hårdvara som bibliotek ska erbjuda har något överraskande handdatorer i större utsträckning prioriterats framför e-boksläsare, då deras potential, åtminstone som de är utformade i nuläget, ses som mycket större än e-boksläsare.¹²⁰ Penny Garrod går i artikeln ”Ebooks in UK libraries:

¹¹⁷ Johansson, 2002.

¹¹⁸ Buckland, Michael, 1991, *Information and information systems*, s. 78f.

¹¹⁹ ”Can e-books improve libraries? – What is the role of e-books in libraries”.

¹²⁰ Lichtenberg, 2003.

Where are we now?" igenom de vägar som brittiska bibliotek valt att gå vad gäller e-böcker på bibliotek, och beskriver flera fall där just handdatorer, istället för e-boksläsare, lånas ut på prov: "A couple of public libraries considered purchasing the Franklin ebookman, but decided to opt for PDAs instead. PDAs are versatile devices which offer better value for money."¹²¹ Även i Sverige är handdatorer "den läsform som 70 procent av e-boksläsarna föredrar, enligt Internetbokhandeln Adlibris försäljningsstatistik", något som dock antagligen beror på att handdatoren är den bärbara hårdvara som överväldigande flest e-boksanvändare har tillgång till.¹²²

Mycket vanligare än utlåning av handdatorer är dock lösningen där biblioteket endast tillhandahåller e-texten för utlåning, och där således användaren själv ansvarar för program- och hårdvara. Vid Göteborgs universitetsbibliotek, vilka sedan år 2001 erbjudit e-böcker för utlåning, var denna lösning en självklarhet:

Since we were looking for a general library solution, the supply of eBooks through specialized eBook reader hardware would not be an acceptable method for our users. The only realistic infrastructure is the web and ordinary PC's. These two tools are the most frequent ones at hand (with no library intervention) for students as well as researchers.¹²³

I detta fall, då användning av e-boken sker genom en särskild plug-in i webb-läsaren, betyder det, vilket kort berördes i förgående kapitel, att hårdvaran som används som grundläggande krav måste kunna koppla upp sig mot Internet för att överhuvudtaget kunna användas som e-boksläsare. Då en låntagares personliga hårdvara, till exempel en handdator eller laptop, saknar denna egenskap, räcker det alltså inte ens om man fysiskt besöker biblioteket och medtar denna för att man ska kunna låna e-texten. Detta skulle i och för sig alltid kunna vara fallet, även när e-texten till exempel finns i pdf-format, men lösningen på problemet ter sig då bra mycket enklare. Det skulle bland annat kunna lösas genom att låntagaren med hjälp av en bibliotekarie tillåts koppla in sin hårdvara i bibliotekets nätverk för att möjliggöra överföringen. En ännu bättre metod vore att använda sig av någon form av "beaming", vilket innebär att man med en infraröd stråle sladdlöst strömmar över filen i fråga.¹²⁴ Någon lösning av detta eller liknande slag är något som biblioteken borde erbjuda.

¹²¹ Garrod, Penny, 2003, "Ebooks in UK libraries: Where are we now?", s. 3.

¹²² Hedstrand, Sonia, 2002, "Premiär för boklån till handdator".

¹²³ Cavallin, Mats & Björklund, Carin, 2001, "Introducing electronic books at Göteborg University".

¹²⁴ Coyle, 2003, s. 2.

Visst är det oerhört bra att kunna få tillgång till e-böcker från hemmet, men det borde för den skull inte innebära att man inte kan få samma tillgång genom att besöka det fysiska biblioteket. En viktig aspekt av biblioteket är trots allt dess roll som ett offentligt rum. James Thompson talar inte mycket om biblioteket som byggnad, men nämner ändå hur öppet biblioteket bör vara, att: ”No door in the building will be marked ’Private’”.¹²⁵ När användare tar sig till denna öppna mötesplats borde de självklart kunna läsa texter i alla de medier som biblioteket erbjuder. De flesta hårdvaror har idag visserligen möjlighet till uppkoppling, men biblioteket borde ändå kunna stå för ett alternativ till den kostnaden som detta innebär för användaren. Att Bucklands hinder *availability* alltså redan genom nätverkslösningen är överkommet borde således inte vara nog. Fler sätt att få tillgång till en informationsresurs är bättre än endast ett sätt.

I en artikel från 2001 av Boris U Zetterlund, utvecklingschef på *Axiell BOOK-IT AB*, identifieras hela nio olika sätt att tillgängliggöra e-böcker på bibliotek.¹²⁶ Dessa är:

1. Låna ut läsplattor med fria e-böcker
2. Låna ut läsplattor med betalda e-böcker
3. Via sina hemsidor peka på webbplatser med fria e-böcker
4. Via sina hemsidor peka på webbplatser med e-böcker mot betalning
5. Tillhandahålla fria e-böcker via sina hemsidor (ett urval lyfts fram)
6. Tillhandahålla betalda e-böcker via sina hemsidor mot ipidentifiering (på biblioteket eller via särskilda lösningar hemifrån/arbetsplats)
7. Tillhandahålla betalda e-böcker från leverantörswebbplats via OPAC
8. Tillhandahålla fria e-böcker från egen server via OPAC
9. Tillhandahålla betalda e-böcker från egen server via OPAC

¹²⁵ Thompson, 1974, s. 103.

¹²⁶ Zetterlund, Boris U, 2001, ”E-bok på bibliotek”, s. 18f.

De nio sätten kan brytas ner i de till stor del redan diskuterade frågorna om hårdvara ska lånas ut, hur biblioteken ska förhålla sig till så kallade *Free books or Public domain e-books*, vad som ska föras in i bibliotekskatalogen, och om biblioteken ska äga e-böckerna eller bara ha tillgång till dem. Stockholms universitetsbiblioteks projekt med *eLib* kan klassificeras som alternativ nummer fyra hos Zetterlund, medan Göteborgs universitetsbibliotek tillhandahåller e-böcker enligt det sjätte alternativet.

E-boksmarknaden

När e-boksmarknaden i slutet av 1990-talet tog några hastiga steg framåt, och speciellt försäljningen av e-böcker för personligt bruk började komma igång, väntade sig många att detta skulle innebära starten för en omedelbar blomstring för det nya mediet. När så inte blev fallet vände allmänhetens pendel helt om, och det kom istället att talas om e-bokens hastiga uppgång och efterföljande död. Förutsägelser om "e-bokens död" är efter detta något som annonserats med jämna mellanrum.¹²⁷ För att bättre förstå utvecklingen av e-boksmarknadens storlek de senaste tio åren kan en jämförelse med datorn vara lämplig.

De första personatorerna var långt ifrån så smidiga, funktionella och användbara som dagens snabba och små datorer är. Ändå framkallade de ett stort intresse bland allmänheten när deras potential började uppenbara sig. Riktigt självklara i hemmen blev de dock inte förrän denna potential började bli verklighet, samtidigt som priset allt mer sjönk i och med att köpanget av dem ökade. Samma evolution skulle kunna appliceras på e-böcker. Just nu befinner vi oss i en experimenterande fas, där utvecklarna testat sig fram för att se vad som fungerar bäst för förlag och användare.¹²⁸ Ännu kvarstår dock många problem som behöver lösas för att e-boksutvecklingen ska fortsätta framåt i samma takt som förut. För det är just så det ser ut – användandet av e-böcker sker, liksom för de flesta andra teknologiska innovationer, i en någorlunda jämnt växande takt. Som Karen Coyle på California Digital Library uttrycker det: "it's about evolution, not revolution".

Än har givetvis e-boken lång väg att vandra för att ens kunna börja mäta sig med den tryckta pappersbokens försäljningssiffror. I USA såldes det till exempel år 2002 1,5 miljarder böcker, i jämförelse med en till synes blygsam knapp halv miljon e-böcker, vilket således blir drygt 3000 gånger färre exemplar.¹²⁹ Att försäljningen av e-böcker procentuellt sett ökar kraftigt, är dock nå-

¹²⁷ Se till exempel McClellan, Jim, 2004, "Under the cover story".

¹²⁸ Coyle, 2003, s. 1.

¹²⁹ Franklin, Paul, 2003, "E-books still have a future, courtesy changing habits".

got som statistiken samstämmigt visar. Enligt siffror från *Open eBook Forum*, vilka baseras på uppgifter från ett trettiotal e-boksförsäljare, såldes det redan under de tre första kvartalen under 2003 över en miljon e-böcker. Enbart mellan juli och september samma år såldes det nästan 400 000 e-böcker, vilket är en ökning med 64 procent jämfört med det föregående året. Kanske ännu intressantare är de siffror från förlag, som visar att det under samma månader, det vill säga under det tredje kvartalet 2003, publicerades 2 159 nya e-böcker, vilket är hela 74 procent fler än under samma period 2002.¹³⁰

I vilken takt än e-boksmarknaden utvecklas, ter det sig åtminstone totalt irrelevant att tala om att e-boken skulle vara döende. Den så talande statistiken från *Open eBook Forum* innefattar dessutom inte ens uppgifter från e-boksleverantörer som *netLibrary* och *ebrary*, vilka tydligt inriktat sig mot försäljning till bibliotek. Om bibliotekens e-boksförvärv medräknats skulle siffrorna med största sannolikhet sett bra mycket högre ut.

Distributörer

Om diskussionen kring e-böcker kompliceras av det emellanåt något förvirrade förhållandet mellan e-texters filformat, program- och hårdvara, fortsätter det bara på samma spår när man beaktar de olika e-boksleverantörer som idag finns. ”Kaoset” på marknaden är något som speciellt upplevs av bibliotek, då de förvärvar e-böcker. I sin artikelserie ”The Host with the Most: eBook Distribution to Libraries”, bryter Rick Lugg och Ruth Fischer ner distributionskedjan av e-böcker i fyra steg, och problematiserar frågan om vilken aktör som ska göra vad. Utan att här diskutera var någonstans den digitala informationen finns bevarad, är de fyra stegen:

1. **Content identification** (Informationen om e-böckerna når biblioteken)
2. **Commercial transactions** (Affärsuppgörelsen där beställningen görs och betalningen bestäms)
3. **Managing eBook use after purchase** (Ett licensavtal skrivs, inklusive fortsatt kontroll att det efterlevs)

¹³⁰ ”eBook Retailers Report Over 1 Million Units Already Sold in '03”, 2003.

4. **Content delivery** (E-böckerna levereras i det för det specifika biblioteket rätta formatet)

Lugg och Fischer menar att förvirringen kring distributionen främst uppkommer genom: “[the] competition and uncertainty over who in the supply chain [...] will perform which of these roles.”¹³¹ Det kan måhända tyckas enklast om det vore samma aktör som skötte alla fyra steg, men faktum är att detta är något som väldigt sällan sker. Istället för att utöka sin verksamhet, specialiserar sig företag på en viss del av distributionskedjan. Just specialisering är något som förekommer överallt i affärsvärlden, och som oftast leder till bättre resultat. Som exempel kan nämnas *Microsoft*, vilka i stort sett är inblandande i allt som rör hemdatorer, i förhållande till *Palm*, vilka bara är verksamma inom handdatorsmarknaden: ”Palm has a big foothold in the marketplace, in part because, unlike Microsoft or even Adobe, this is all they do. Microsoft is too large to move quickly. With Palm, if there’s some issue, they resolve it by the afternoon.”¹³²

För att e-böcker ska få optimal användning på bibliotek, poängterar Lugg och Fischer den stora betydelsen av att det verkligen är de bäst utrustade företagen eller organisationerna som ska sköta de ovan nämnda fyra uppgifterna. Av de aktörer som alternativt skulle kunna ansvara för åliggandena nämns så kallade aggregators, bokförsäljare och förlag, ensamma eller i olika samarbetskonstellationer. För att förenkla distributionskedjan nämns även lösningar där antingen bibliotek själva, eller sammanslutna genom konsortier, förvarar den digitala informationen – det som enligt *University of Californias* nivåsystem för bevaring av digitala resurser benämns *archived*, *served* eller *mirrored*.

Aggregatorer

En vanlig aktör för hantering av digitala resurser har blivit de som kallas *aggregators*, ett engelskt ord som ungefär betyder ”hopsamlare”, och som på svenska just när det gäller e-böcker, ibland översätts till ”e-bokshotell”. Deras affärsidé går ut på att de genom direkta förbindelser med förlag, förhandlar till sig rättigheter att distribuera tryckta böckers innehåll i digitalt format. Vilka böcker de bör försöka ”samla in” bestäms helt av aggregatorn, varför deras samlingar kan se ut på väldigt skilda sätt. Idag har de stora ämnesöverskridande aggregatorerna fått mest uppmärksamhet, men det finns

¹³¹ Lugg, Rick & Fischer, Ruth, 2002, ”The Host with the Most: eBook Distribution to Libraries - 1”.

¹³² Lichtenberg, 2003.

även de som koncentrerar sig på att erbjuda mindre niche-samlingar, några som skulle kunna bli intressanta i ett scenario där de stora aggregatorerna i stort sett skulle kunna komma att bli näst intill identiska eftersom de innehåller samma material.¹³³ Detta är nämligen en möjlighet, vilket även nämns i kapitlet "Förvärvsbibliotekariens nya roll", eftersom förlagen vill kunna marknadsföra sina e-böcker genom flera olika aggregatorer samtidigt: "the ease with which the data itself [...] is separated from the supplier. Publishers are quite willing to market their texts via a variety of third-party agents or intermediaries and regularly do so".¹³⁴ Samma titlar förekommer så hos flera olika aggregatorer. Situationen kan liknas vid den som finns hos vanliga bokhandlare, eller för den skull även i skiv-, mat- eller klädesbutiker, där samma produkter naturligtvis ibland förekommer på flera ställen.

Den första aggregatorn som specifikt riktade in sig mot bibliotek, och således kom att syssla med låneverksamhet istället för ren försäljning, var *netLibrary*. Denna typer av aktörer är en absolut nödvändighet för bibliotek då, som Subba Rao uttrycker det: "The e-book market is aimed at the individual customer and the vendors have no concept and little interest in the library market."¹³⁵ Biblioteksriktade aggregatorer har lärt sig att bättre förstå bibliotekens specifika behov, och erbjuder därför bland annat användarstatistik och MARC-poster. Kanske på grund av att e-boksmarknaden inte växt så snabbt som många hoppats och trott, och på grund av bibliotekens förvirring över hur resursen bäst ska användas, har *netLibrary* haft svårt att överleva. Efter långtgående ekonomiska bekymmer, vilket slutligen ledde till att företaget gick i konkurs, köptes de dock i februari 2002 upp av *Online Computer Library Center* (OCLC), vilket förhoppningsvis för gott satte stopp för de ekonomiska svårigheterna.¹³⁶ En annan lärdom man tagit är att inte längre genomföra alla de fyra uppgifter som Lugg och Fischer nämner. Att inleda samarbete med andra aktörer innebar att de bättre har kunnat betjäna marknaden.¹³⁷

Trots att *netLibrary* själva kallar sig "the world's premier provider of electronic books (eBooks)", och bland annat är den största e-boksleverantören för biblioteken i Storbritannien, har de fått mycket kritik för att de i för hög utsträckning jämför en e-bok med en tryckt bok, vilket innebär stora begräns-

¹³³ Peters, 2001, s. 52f.

¹³⁴ Lee, 2002, s. 55.

¹³⁵ Subba Rao, 2003, s. 90.

¹³⁶ Garrod, 2003, s. 8.

¹³⁷ Lugg & Fischer, 2002, "The Host with the Most: eBook Distribution to Libraries - 2".

ningar för det nya mediet.¹³⁸ BIBSAM skriver i sin rapport om e-böcker: ”De restriktioner som gäller för e-böcker via netLibrary är [...] att en bok endast kan lånas av en (!) person i taget. Detta är ett problem. Har man en bra teknik är det vettigt att utnyttja fördelarna med den och det gör man inte i detta fall.”¹³⁹ Denna restriktion har givetvis att göra med förlagens rädsla att förlora kontrollen över innehållet, och att de då inte längre kan tjäna lika mycket pengar på det. Sedan OCLC tog över *netLibrary* har en så kallad *User Group* bildats, vilken består av ett tjugotal representanter från medlemsbiblioteken vilken ständigt föreslår förbättringar i tjänsten. Åtskilliga gånger har denna *User Group* framfört sin bestämda åsikt att restriktionen för samtida användare måste avlägsnas, något som alltså ännu inte skett.¹⁴⁰ Trots denna alltjämt olösta fråga, har tjänsten ändå utvecklats en del. Nytt för år 2004 är bland annat att *netLibrary* ingått ett samarbete med *Adobe*, vilket innebär att e-böckerna kan laddas ner i pdf-format och läsas utan att användaren är uppkopplad. Tack vare denna offline lösning går det alltså för första gången att få över e-texterna från *netLibrary* på en e-boksläsare som kan läsa pdf-filer. Fritt från restriktioner är det dock inte, då lösningen, vilken innebär att biblioteket tecknar en kompletterande så kallad *Gateway License*, inte tillåts genomföras av konsortier, utan endast för enskilda bibliotek.

Den andra stora e-boksleverantören som riktar sig speciellt till bibliotek är *ebrary*. Deras närmande mot biblioteksvärlden tog sin början i mars 2002, då de innan dess endast riktade sig till privatpersoner.¹⁴¹ Till skillnad mot *netLibrary* kan de e-böcker som *ebrary* tillhandahåller samtidigt användas av ett obegränsat antal användare. Denna ”multi-user” modell är naturligtvis något som så långt som möjligt bör eftersträvas. Med sin ”streaming PDF”, vilken presenterar en sida åt gången tills hela e-texten i fråga är laddad, tycker de sig ha löst det problem med pdf-formatet som frambringat störst klagomål bland användare.

Det bör nämnas att det idag finns försäljare av e-böcker som riktar sig till privatpersoner, men som ändå kallar sig bibliotek. Ett exempel på detta är *KnowBetter.com*, vilka med sitt ”Lending Library” fungerar som en aggregator, med skillnaden att de endast köper in böcker från *Fictionwise*. För en årsavgift på \$19.95 får kunder tillgång till för tillfället runt 1500 titlar, vilka

¹³⁸ http://legacy.netlibrary.com/about_us/company_info/index.asp ; Garrod, 2003, s. 4.

¹³⁹ Lunneborg, 2003, s. 7.

¹⁴⁰ Garrod, 2003, s. 6

¹⁴¹ Armstrong, Chris, Edwards, Louise & Lonsdale, Ray, 2002, ”Virtually there? E-books in UK academic libraries”, s. 220.

kan läsas när som helst och hur mycket som helst. Det framgår relativt tydligt att *Fictionwise* främst är benägna att använda sig av *KnowBetter.com* på grund av den marknadsföring det innebär för deras försäljning av e-böcker till privatpersoner. Efter att användare under en begränsad tidsperiod tillåts testa e-böcker, förväntas de bli så fästa vid dem att de ska vilja köpa hela e-böcker, vilket alltså innebär att e-texten överförs till köparens egen hårdvara. Det något enerverande med tjänsten är hur just *KnowBetter.com* precis beter sig som ett vanligt bibliotek, med skillnaden att allt är avgiftsbelagt. Någon som helst medvetenhet om att fenomenet avgiftsfria bibliotek överhuvudtaget existerar verkar inte finnas:

The concept is simple. We buy the books and loan them to you. [...] Since *we're* buying the books, you don't have to and that **can save you hundreds of dollars each year**. [...] This isn't a library of just public domain books. These are ebooks you want to read by authors you've actually heard of. [...] We're convinced our library is the best value in reading today [...] The more people who join, the more ebooks we can buy.¹⁴²

Samma prenumerationsprincip används av aggregatorn *Questia*, med skillnaden att de främst vänder sig med vetenskaplig litteratur till studenter, och att deras användarkostnad är \$19.95 per månad istället för per år. E-boksleverantörer som *Questia* ses ofta som ett hot mot bibliotek – de talar gärna om sig själva som ”digitala bibliotek” och ser sig som konkurrenter till biblioteken. Just *Questia* tillhandahåller främst e-böcker och e-artiklar inom humaniora och samhällsvetenskap och marknadsför sig, liksom *ebrary*, som en stor databas, varför fulltextsökningar samtidigt kan göras i hela samlingen. Deras samling av e-texter har dock fått utstå stor kritik av att vara föråldrad och ojämn, att: ”it would be very difficult to write a quality research paper based solely on what is in *Questia's* collection.”¹⁴³ Susan Gibbons, som bland annat leder *Ebook Evaluation Project*, menar dock att biblioteken har mycket att lära av tjänster som *Questia*, då den nyttiga konkurrensen tvingar biblioteken att tydligare poängtera fördelarna med bibliotek för användarna. ”Hotet” från de vinstdrivande företagen blir dock snarare ett hot mot studenter än bibliotek, när höga prenumerationskostnader förleder användare att tro att de genom en tjänst får tillgång till all relevant litteratur.

¹⁴² Ford, Kelly, grundaren av *KnowBetter.com*, på <http://www.knowbetter.com>

¹⁴³ Gibbons, Susan, 2001, ”Growing competition for libraries”, s. 364.

Bokförsäljare

Den unga e-boksmarknaden är fortfarande väldigt ny och osäker, där nya aktörer ständigt uppkommer och försvinner.¹⁴⁴ Då bibliotek måhända inte är kända för att genomföra stora chansningar, kan det kännas tryggare att förlita sig på distributörer med större erfarenhet inom bokbranschen, som man dessutom tidigare handlat med. De tre stora svenska internetbokhandlarna *Akademibokhandeln*, *Bokus* och *Adlibris*, säljer idag e-böcker, men hitintills bara till privatpersoner. Stephanie Ardito från *Ardito Information & Research Inc.* poängterar i en artikel avsaknaden av bokförsäljare som givit sig in i e-boksbranschen, men skriver samtidigt med stort intresse om de fåtal, som till exempel *Simon & Shuster* och *McGraw-Hill*, som ändå gett sig in i den.¹⁴⁵ Även Ana Arias Terry tar upp bokförsäljarnas betydelse och framhäver den stora roll de skulle kunna spela på e-boksmarknaden för bibliotek.¹⁴⁶

En traditionell bokförsäljare med stor vana inom verksamhetsområdet som även säljer digitalt material till bibliotek genom att själv göra alla fyra stegen i distributionskedjan, är den över 150 år gamla *Baker & Taylor*. Sedan 2002 har de erbjudit tjänsten *ed (eContent Delivery)* till folk- och forskningsbibliotek, vilket är en tjänst som påminner om förvärv av tryckta resurser. På samma sätt som bibliotek köper e-böcker från aggregatorer, gör de det här istället genom bokförsäljare, vilket alltså innebär att de tryckta och de digitala böckerna kan förvärfvas från samma aktör.¹⁴⁷

Även om bokförsäljarna i sig vanligtvis ses som trygga parter på e-boksmarknaden, kan de underavdelningar som inriktar sig på just försäljning av e-material lika plötsligt som aggregatorer stängas ner. Detta var vad som skedde med världens största bokförsäljare, *Barnes & Noble*, som i september 2003 gav upp och helt slutade sälja e-böcker. De ansåg inte att marknaden var tillräckligt stor, vilket inte gjorde en fortsatt satsning på e-böcker lönsam. Samtidigt som bibliotek och bokförsäljare fortsätter sin försiktiga hållning till e-böcker, satsar företag som *Adobe* och *Microsoft* mer pengar än någonsin på e-boksmarknaden. På *Adobe* säger man bland annat: "We think that in the long term, E-book technology has a great future".¹⁴⁸ Kanske är det så att försäljare av den nya tekniken som uppstår ur dataföretag, där man jobbar med att utveckla pro-

¹⁴⁴ Lee, 2002, s. 56. Se mer om detta i kapitlet "Att handla med kommersiella företag".

¹⁴⁵ Ardito, 2000, s. 7.

¹⁴⁶ Terry, Ana Arias, "Demystifying the e-Book – What is it, where will it lead us, and who's in the game?", s. 3.

¹⁴⁷ Long, Sarah Ann, 2003, "The case for e-books: an introduction", s. 30.

¹⁴⁸ Franklin, 2003.

dukten, måhända har lättare att se att de teknologiska hindren inom en snar framtid kommer vara lösta, och därför vågar fortsätta satsa på e-böcker. Traditionella boksäljare som däremot inte besitter lika stort tålamod eller samma direkta inblick i utvecklingen, kan visa en tendens att stirra sig för blinda på nuläget. Detta har givetvis att göra med de flesta kommersiella företagens problem, nämligen att de inte kan satsa pengar på något som inte är lönsamt, oavsett hur stort det möjligtvis kommer bli i framtiden.

Andra lösningar

Det som krävs för att åstadkomma bästa möjliga distributionlösning till biblioteken är, som tidigare nämnts, att verkligen de bäst utrustade företagen eller organisationerna sköter de fyra ofrånkomliga uppgifterna. Detta innebär inte automatiskt att det är samma aktör som nödvändigtvis behöver genomföra alla fyra. Inom företagsvärlden är det vanligt att ”outsourca” vissa uppgifter till andra parter, så att man själv kan koncentrera och specialisera sig på de uppgifter man själv valt att arbeta med. Lugg och Fischer tar i sin artikelserie upp en lösning som går ut på att en bokförsäljare gör steg 1 och 2 i distributionskedjan, medan en aggregator sköter resten.¹⁴⁹ Bokförsäljarna genomför på så sätt de steg som kräver mest personlig kontakt med kunden, i det här fallet biblioteket, medan aggregatorn, som biblioteket inte är lika van att arbeta med, sköter det tekniska arbetet bakom kulisserna. De olika aktörerna, vilka alla besitter olika kunskap, kan på så sätt samarbeta för att möjligtvis nå ett bättre resultat. Denna metod kan ses som idealisk, om inte det faktum att fler mellanhänder tenderar att pressa upp priset på den distribuerade resursen i fråga gör sig påmint.

Mellanhänder, här representerade av aggregatorer och bokförsäljare, är ett fenomen som får betydligt mindre betydelse i den digitala världen. Epstein skriver: ”The Internet, with its unmediated and instantaneous transactions, its indifference to time and distance, and its negligible cost per unit of transmission, adhors middlemen.”¹⁵⁰ Detta gör att förlagen lättare själva kan sälja e-böcker direkt till biblioteken, vilket är något som testas av bland andra brittiska *Taylor & Francis* och svenska *Studentlitteratur*. Förlag i allmänhet har dock inte visat sig vara överdrivet intresserade av e-boksmarknaden, något som dels givetvis handlar om den förlust av kontroll över materialet de känner sig uppleva, men dels även på grund av att försäljningen av e-böcker fortfarande går

¹⁴⁹ Lugg & Fischer, 2002, ”The Host with the Most: eBook Distribution to Libraries - 2”, s. 2.

¹⁵⁰ Peters, 2001, s. 61.

så långsamt. Då utlåningen av e-böcker på bibliotek ökar i desto snabbare takt finns det dock ett större gryende intresse från förlags sida att direkt förhandla med biblioteken. Enligt uppgifter från *Svensk Bokhandel* lånades det under år 2003 över 50 000 e-böcker på de svenska folkbiblioteken från leverantören *eLib*. Samtidigt sålde samma leverantör under samma tidsperiod knappt 2 000 e-böcker till privatpersoner.¹⁵¹

När bokförlagen på större allvar ger sin in i e-boksbranschen problematiserar det plötsligt förlags tidigare nämnda förfarande att låta fler aggregatorer sälja deras e-texter. De kommer naturligtvis fortfarande vilja detta, men föredrar givetvis att försäljningen sker direkt från förlaget för att slippa aggregatorn som mellanhand. För att gynna den egna försäljningen håller därför exempelvis *Taylor & Francis* på sina e-böcker i upp till sex månader, innan aggregatorer kan få ta del av dem. Om förlagen fortsätter att använda denna metod innebär det att bibliotek tvingas förhandla direkt med förlagen för att till exempel försäkra sig om att det verkligen är den nyaste utgåvan som förvärvas.

Ytterligare ett alternativ då e-böcker ska distribueras är att biblioteken själva tar en större roll i någon av de fyra stegen, vilket till stor del således skulle eliminera utomstående parter. Redan idag talas det om att biblioteken själva har blivit en typ av aggregatorer, men de skulle kunna gå längre än så.¹⁵² Maria Bjurström skriver: "Ett steg mot att forskningsbibliotek deltar i e-boksutvecklingen kan vara att de själva väljer att ansvara för e-boksdata-baser och konstruerar användbara informationssystem, till vilka de kan göra urval och förvärva e-böcker direkt från förlagen."¹⁵³ För att åstadkomma detta krävs åtminstone tre saker: att biblioteken köper e-böcker direkt från förlagen, att förvärven sker på titelnivå, och att titlarna bevaras på bibliotekets egen server. Om detta kan bli en realitet, och om det verkligen är vad bibliotekssverige vill, återstår att se. Hitintills har dock förlags försök att ensamma utföra de fyra stegen i distributionskedjan inte varit speciellt lyckade och fördelaktiga för biblioteket. Att förvärva e-böcker på titelnivå eller inte diskuteras i nästa kapitel, medan bevaring av digitala resurser i bibliotekets, eller någon annan icke-vinstdrivande organisations regi, antagligen är den fråga av dessa tre som mest bör prioriteras.

¹⁵¹ Schmidt, Lars, 2004, "Låna men inte köpa".

¹⁵² Branin, Groen & Thorin, 2002, s. 10.

¹⁵³ Bjurström, 2003, s. 75.

Big deals

Ihopsamlandet av titlar innebär ofta att det är den odelade helheten, den stora massan av titlar, som erbjuds till kunderna. Det betyder först och främst att bibliotek får fler titlar till ett billigare pris, men medför även ett antal problem. Det säger till exempel sig själv att alla titlar i en samling på flera tusen inte är högintressanta, att många inte skulle vara aktuella för inköp. Eftersom leverantörerna dock i stort sett vill sälja allt eller inget, innebär det att mindre efterfrågade titlar buntas ihop med några få mycket efterfrågade. Idén att utnyttja storsäljarna för att i deras kölvatten även öka försäljningen på andra titlar används inte bara av aggregatorer. Även förlag kan kräva att aggregatorer måste ta emot all deras utgivning eller ingenting alls.¹⁵⁴ Denna komplikation har dock inte visat sig bli något verkligt problem på biblioteken. Vad det egentligen endast inneburit är att tusentals fler titlar gjorts tillgängliga, något som inte kostat allt för mycket mer. De ”ointressanta” titlar i samlingen som följt med de ”intressanta” har dessutom visat sig användas oväntat mycket. Istället för att i ekonomiskt svåra tider förvärva färre resurser för mer pengar, har lösningen med så kallade ”big deals” gjort att ofantligt många fler informationsresurser kunnat erbjudas på biblioteken.¹⁵⁵ Speciellt för små bibliotek med mindre budgetar där inköpen skett genom ett konsortium med för dem själva en fördelaktig prismodell, har skillnaden blivit näst intill dramatisk.

En betydande fråga som i och med detta förfarande väckts, är det faktum att inköpen av stora samlingar innebär att biblioteken överlåter urvalsarbetet, den traditionella bibliotekariesysslan, på andra kommersiella parter. Samtidigt som detta skett, visar undersökningar att de titlar i samlingarna som bibliotekarierna inte tänkt förvärva används mer än de övriga, något som kraftigt ifrågasätter bibliotekariens förmåga att agera grindvakt. Svaret på varför de titlar som tidigare ansetts som ”ointressanta” plötsligt används i så hög utsträckning, ligger helt enkelt i att de är så många.¹⁵⁶ Flera tusen titlar av detta slag skapar genom sitt stora antal en oerhört stor informationsresurs som biblioteken absolut bör erbjuda sina användare.

¹⁵⁴ Miller, 2000, s. 656.

¹⁵⁵ Kohl, David, 2003, ”Consortial licensing vs. tradition: breaking up is hard to do”, s. 49ff.

¹⁵⁶ Kohl, 2003, s. 52.

Att handla med kommersiella företag

Diskussionen igenom återkommer gång på gång den ytterst problematiska situationen när bibliotek tvingas handla med kommersiella företag. Detta är förvisso inget nytt, men fortsätter ändå att vålla problem när bibliotekens någorlunda stabila värld emellanåt krockar med de marknadsstyrda och vinstdrivande företagen. Mats Cavallins reflexion gällande dagens e-boksaktörer sammanfattar dessa problem: ”De stora leverantörerna med närmare 100 000 titlar i sina samlingar [...] sätter genom sin storlek en standard. Svagheten är att leveransen av e-böckerna bara är trygg så länge företagen kommersiellt kan hålla uppe sin service.”¹⁵⁷ Hur imponerande leverantörer vid en första anblick än kan vara, faller mycket av deras storhet på denna otrygghet.

Ett karakteristiskt exempel på vad som kan hända, och hur snabbt det kan gå, står *Gemstar International Group* för. I januari 2000 köpte de nämligen upp *SoftBook Press* och *NuvoMedia Inc.*, två av de då ledande aktörerna på e-boksmarknaden. Företagen fortsatte dock efter detta att arbeta med och utveckla sina e-boksläsare på separata håll som underavdelningar till *Gemstar*.¹⁵⁸ *NuvoMedia*-avdelningen presenterade efter ett tag *GEB1100* och *GEB1150*, uppföljarna till deras *Rocket eBook*, medan *SoftBook* utvecklade de nästan dubbelt så stora *GEB2100* och *GEB2150* med färgskärm. Efter att *Gemstar* i december 2000 slagits ihop med *TV Guide*, en gigantiskt stor amerikansk tv-tidning, och bildat företaget *Gemstar-TV Guide International*, kom den 18 juni 2003 det drastiska beslutet att de helt slutar sälja e-böcker och e-boksläsare. Företaget kommer visserligen under de närmsta tre åren erbjuda viss fortsatt service och underhåll av de redan sålda produkterna, men kommer, som det nu ser ut, stänga ner hela sin e-boksserver sommaren 2006. Anledningen till detta beslut säger de vara att: ”We were not able to obtain the size and revenue necessary to support the current eBook operations in today’s difficult business climate.”¹⁵⁹ Det vill säga att det inte var ekonomiskt lönsamt. Detta trots att de redan köpt upp den mesta konkurrensen. Utan någon direkt förvarning togs ett beslut som helt satte stopp för företagets e-bokssatsningar. Inom företagsvärlden var det här ingen ovanlig händelse: mål och prioriteringar måste ständigt förändras för att hålla ekonomin i balans, medan den setts som alldeles för drastisk om den hört hemma i biblioteksvärlden. Kommersiella företag kan på ett helt annat sätt än biblioteken genomföra stora förändringar, något som ska-

¹⁵⁷ Cavallin, Mats, 2002, ”e-bokens lov”, s. 11.

¹⁵⁸ Sandoval, Greg, 2000, ”Gemstar buys two e-book makers”.

¹⁵⁹ ”Another Important eBook Announcement”, 2003.

par ett otryggt moment i bibliotekens verksamhet. Trygghet från alla parter, enligt Cheryl B. Truesdell det mest eftersträvansvärda när biblioteken inte själva äger informationsresursen, skadas alltså här i grunden då leverantörerna ständigt har ekonomiska mål att nå upp till, och kommer ofrånkomligt alltid att göra det.

Exemplet *Gemstar* visar hur svårt det kan vara att avgöra vilka aktörer på den vinstdrivande marknaden som kommer överleva länge och vilka som endast blir en parentes i historien. Det nya företaget *GemBook Inc.* gick till exempel i konkurs på bara tre månader.¹⁶⁰ Ännu mer osäkert inser man dock att det blir när man betänker att *NuvoMedia* och *SoftBook Press*, som länge såg ut som de starkaste aktörerna på marknaden plötsligt köptes upp av nykomlingen *Gemstar*, vilket med ens förändrade förutsättningarna. Visserligen innebar inte uppköpet inledningsvis mer än ett namnbyte, men exemplet *Gemstar* visar ändå tydligt hur lite man kan lita även på de till synes så stabila företagen.

¹⁶⁰ Ardito, 2000, s. 7.

Slutdiskussion

E-boken som hypertext

I den digitala världen blir alla texter på många plan likvärdiga – alla informerar de användarna utan att det läggs någon fokus på i vilken form informationen presenteras. Således kommer det egentligen inte att bli någon skillnad mellan informationen i en e-tidskrift, mellan den i en e-bok, och mellan den i en databas. Texterna är förvisso olika långa, men innehåller så mycket direkta referenser till andra texter att de bildar en väv av texter som författats av vitt skilda personer. Dessa ”hypertexter” har varken någon början eller slut. Med texter som kräver en tydlig början och ett tydligt slut, såsom till exempel är fallet med en deckare, blir dock situationen annorlunda. Det sägs att:

[p]rint resources should continue to be published and collected by libraries for many decades into the 21st century because books, journals, and documents are preferred by scholars and recreational readers. Electronic media, on the other hand, might someday overtake printed resources for reference sources, as well as scientific, technical, medical, and similar fields where information and data change rapidly.¹⁶¹

Detta behöver dock inte vara helt korrekt. Det som avgör om en text inte har så stora förutsättningar att få bättre genomslagskraft i digital form borde snarare vara hur tydlig dess början och slut är. Texter som kräver detta, såsom till exempel konstnärliga verk som behöver ses i sin helhet, kan förväntas bibehålla sin popularitet i tryckt format.¹⁶²

Idag kallas många stora samlingar av e-böcker för ”databaser” just för att understryka det faktum att alla de digitala texterna tillsammans utgör en enda stor hypertext som det till exempel samtidigt kan sökas i. Själva den slutna bokenheten luckras upp, vilket är helt naturligt i den digitala världen där pär-

¹⁶¹ Wood, Richard J., 1997, ”The Axioms, Barriers, and Components of Cooperative Collection Development”, s. 244.

¹⁶² Det finns dock givetvis konstnärliga verk som utgör extrema undantag och vilka istället kräver det elektroniska formatet för att överhuvudtaget kunna existera.

marna mellan böckerna plockats bort. Att benämna en e-bokssamling för en databas, och att tydligt poängtera skillnaden med detta, har dock givetvis som främsta syfte att locka fler köpare till produkten. Man kan se det som att det fortfarande rör sig om enskilda e-böcker, med skillnaden att de allihop har samma filformat och att de fungerar som bäst ihop med det sammanförda e-boksprogrammet. I den smått kaotiska värld av olika filformat och program erbjuder dessa databaslösningar således en tillfällig metod för att förenkla och harmonisera den förbryllande verkligheten. Problemet löses dock inte, så länge de skilda databaserna inte går att slå ihop för att skapa en mer fullständig hypertext.

E-bokens förhållande till den tryckta boken

Människor tenderar att bete sig på ett speciellt sätt när de konfronteras med ny teknologi. Ett exempel på detta är hur e-boken ses som en digital version av en traditionell bok, och ingenting mer, vilket innebär att till exempel något så onödigt som paginering bibehålls i den digitala versionen. Just exemplet med paginering kan givetvis ses som tämligen harmlöst, men på många fler sätt än så relaterar man nya teknologier till något man redan känner väl till, och ser det som en alternativ version av detta redan bekanta fenomen. Tillverkarna tycks verkligen anstränga sig för att så mycket som möjligt få e-boken att likna en tryckt bok.¹⁶³

Förutom försök att använda e-texten och programvaran för att få e-boken att se ut som en tryckt bok, är det även tydligt att tillverkare av e-boksläsare försöker få det fysiska föremål som läsaren är, att likna en bok. Inte nog med att dess storlek i leverantörers reklamtexter ständigt jämförs med en lätthanterlig, tryckt pocketbok: versioner av läsare som *SoftBook Reader* och *EveryBook Dedicated Reader* har till och med utrustats med mjuka läderomslag. Även *Sonys LIBRIÉ* har redan hunnit kritiserats för att för mycket hålla fast vid den tryckta bokens utseende. Litteraturprofessor Johan Svedjedal skrev den 1 april 2004 i *Dagens Nyheter* att e-boken, trots dess senaste utveckling, ”blir intressant först när den överger tanken på att likna en tryckt bok.”¹⁶⁴

Tryggheten användare upplever vid förklädning av nya teknologier i bekant utstyrsel kan som nämnt vara oerhört viktig. Studier som genomförts kring just e-böckers utseende har måhända än mer förstärkt det redan rådande förhållandet mellan e-böcker och pappersböcker. Till exempel talar, efter en

¹⁶³ Cavallin, 2002, s. 12f.

¹⁶⁴ Svedjedal, Johan, 2004, ”Pocketboken blir digital...”.

stor undersökning från 2000, Landoni och Gibb varmt för att man bör bibehålla e-bokens boklika utseende för att användare lättare ska känna igen sig och genom det bättre ta till sig den presenterade informationen. De föreslår att: "the page metaphor should be respected; the logical structure maintained; and titles, pagination, and typographical aspects should be designed carefully to enhance text readability."¹⁶⁵

Frågan är hur långt man ska sträcka sig för att på ett smått tvingat sätt fortsätta pressa in e-boken i bokens kläder. Det är uppenbart att detta i längden kan utvecklas till en fara, eftersom den nya tekniken då aldrig kommer att utnyttjas till fullo. I "What happens after e-books?", ett föredrag av Stephen Rhind-Tutt, dras liknelser mellan e-boksutvecklingen och utvecklingen av bilen i början av 1900-talet.¹⁶⁶ Man var då övertygade om att bilen alltid skulle fortsätta byggas i trä och aldrig kunna köra fortare än åtta km/h. Även i texter av Mats Cavallin från Göteborgs universitetsbiblioteks digitala bibliotek har liknande liknelser använts, fast då gällande utvecklingen av tågen och järnvägen. Han skriver: "När järnvägarna introducerades var de tidiga järnvägsvagnarna utformade som sammansvetsade hästvagnar."¹⁶⁷ På samma sätt som tågen liknade hästvagnar, tar e-boken efter många egenskaper från sin föregångare den tryckta boken. Inom marknadsekonomin är faran med att inte hänga med i den senaste utvecklingen ett välkänt fenomen: "Ny teknologi ersätter ofta den gamla men istället för att ta till sig ny teknik försöker många äldre industrier ignorera innovationer. Det kan få förödande konsekvenser."¹⁶⁸ För att inte stirra sig blind på hur e-boken ser ut idag, eftersom tekniken hela tiden förändras, krävs det en medvetenhet om detta mänskliga beteende när e-bokens framtid ska stakas ut. Just den teknologiska historien bör här ha mycket att lära oss. Kanske borde inte ens e-böcker kallas det de gör idag. Kanske behöver de faktiskt göra sig fri från bok-suffixet för att kunna utvecklas i en gynnsammare riktning.

Kan bibliotekarierna lämna ifrån sig urvalsarbetet?

En av de mest betydande konsekvenserna av att bibliotek i den digitala världen i allt högre utsträckning endast har tillgång till materialet, är att utomstående parter får stor makt över biblioteken. Det går visserligen inte längre att bevara

¹⁶⁵ Sawyer, Susan K., 2002, "Electronic books: their definition, usage and role in libraries", s. 3.

¹⁶⁶ Rhind-Tutt, Stephen, 2000, "What happens after e-books?".

¹⁶⁷ Cavallin, 2002, s. 10.

¹⁶⁸ Dybeck mfl., 2002, *Bålsta Bagarn – tänkbara hot mot företagets verksamhet*, s. 8.

varken alla tryckta eller elektroniska resurser inom bibliotekens fyra väggar, men eftersom problemet med de tryckta främst uppstått på grund av utrymmes-skäl kan det delvis lösas genom att materialet flyttas ut till filialer eller lånas in genom fjärrlån. I den digitala världen har leverantörer, vilka tidigare inte lika nämnvärt kunnat påverka biblioteksvärlden, tack vare licensavtalen an-förskaffat sig stor makt över biblioteken. Just denna maktförskjutning är typisk för hela diskussionen kring digital beståndsutveckling. Bibliotek känner sig maktlösa när kommersiella aktörer övertar mycket av bestämmandet från dem. För ett yrke vars främsta mål är att sprida *library power* låter detta onekligen ytterst problematiskt. Kan biblioteksmakten verkligen fortsätta att spridas, trots detta? Enligt Thompson är det uppenbart att man kan lämna ifrån sig arbets-uppgifter, hur traditionella de än är, och att man inte bör hålla fast vid dem bara för sakens skull. I viss mån måste man även överge uppgifter när yrket i takt med samhället förändras, allt för att få tid till andra viktigare uppgifter. Kan någon annan part göra den bättre ska man inte envisas med att göra den själv. Man bör dock vara aktsam med är att lämna ifrån sig de centrala åligganden som definierar *librarianship*, det vill säga *book selection, classification, reference work, bibliographical assistance, information retrieval* och *user instruction*. Urval, här benämnt *book selection*, är således ingenting biblioteken lättvindigt och oreflekterat bör överge.

Sammanfattning

Med utgångspunkt att e-böckerna har kommit för att stanna på biblioteken, undersöker föreliggande uppsats främst två aspekter av dem: själva e-boken som produkt, och den marknad som växt fram kring den. För att närmare utreda hur biblioteken kan förhålla sig till e-böcker, krävdes dessutom en fördjupning i de allmänna frågor som berör digital beståndsutveckling. Då de digitala informationsresursernas intåg i bibliotekssamlingarna i stor utsträckning har kommit att förändra arbetet på biblioteken, förekommer det en viss förvirring kring vad som egentligen är en bibliotekaries huvuduppgifter. För att klarlägga detta togs hjälp av James Thompsons filosofi kring bibliotekarieyrket från 1974, vilken menar att bibliotekarier främst ska arbeta med sådant som genererar *library power*, det vill säga arbetsuppgifter som förstärker bibliotekets betydelsefulla roll i det demokratiska samhället. Med fokus på frågorna om tillgång och ägande, och om förvaring och bevaring av biblioteks informationsresurser, belyses de skillnader det innebär för en förvärvsbibliotekarie att arbeta med digitalt material gentemot det traditionellt tryckta. Även nödvändigheten att någon icke-vinstdrivande organisation eller statlig myndighet i större utsträckning arbetar för att bevara digitalt publicerat material framhålls.

Definitionen av en e-bok anges som det som uppstår när en digitaliserad text tillgängliggörs med hjälp av en hårdvara som innehåller en installerad programvara vilken möjliggör läsning av texten. Då inte alla e-texters filformat är kompatibla med alla programvaror, vilka i sin tur inte fungerar i alla hårdvaror, framhävs många av de uppenbara problem som därigenom uppstår. Vidare tydliggörs den snåriga e-boksmarknaden genom en presentation av möjliga distributionsaktörer: aggregatorer, bokförsäljare och förlag, ensamma eller i olika samarbetskonstellationer.

Efter ett förespråkande att e-texter köps in i så kallade "big deals", och en varning för de nya förutsättningar som gäller vid handel med kommersiella företag, poängteras slutligen det angelägna behovet att e-boken lösgörs från sin starka relation till den tryckta boken, något som krävs för att den ska kunna fortsätta att utvecklas i en gynnsam riktning.

Käll- och litteraturförteckning

- "Another Important eBook Announcement", The Gemstar eBook Group Limited, 2003-07-16, <http://www.gemstar-ebook.com/cgi-bin/WebObjects/eBookstore.woa/wa/> (2004-03-09)
- Ardito, Stephanie, "Electronic Books: To 'E' or not to 'E'; that is the question" *Searcher*, 2000:8(4), <http://www.infotoday.com/searcher/apr00/ardito.htm> (2004-04-28)
- Armstrong, Chris, Edwards, Louise & Lonsdale, Ray, "Virtually there? E-books in UK academic libraries" *Program: electronic library and information systems*, 2002:36(4), s. 216-227.
- Armstrong, Chris & Lonsdale, Ray, "The e-Book Mapping Exercise: Draft report on phase 1", 2003, http://www.jisc.ac.uk/uploaded_documents/eBook_mapping_exercise_FinalReport_0403.pdf (2004-04-28)
- Ball, David, "Public libraries and the consortium purchase of electronic resources" *The Electronic Library*, 2003:21(4), s. 301-309.
- Baxley, Jon, "Yes, eBooks ARE Alive And Well!". Postad 2003-10-05 på *eBookWeb*. [http://12.108.175.91/ebookweb/stories/storyReader\\$2343](http://12.108.175.91/ebookweb/stories/storyReader$2343) (2004-02-24)
- Bjurström, Maria, *e-bokens roll vid forskningsbibliotek – en fokusgruppsundersökning och en analys utifrån strategisk informationshantering*. Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap framlagd vid Institutionen för ABM-studier vid Uppsala universitet, nr 2003:181.
- Blå Katt*, <http://www.blakatt.com/> (2004-04-13)
- Bogaty, Nick, Powerpoint presentation från *Open eBook Forums Annual Meeting*, 2003-05-29 i Los Angeles, <http://www.openebook.org/events/presentations/oebfannual%20-%20bogaty.ppt> (2004-04-28)
- Brand, Stewart, "Escaping the digital dark age" *Library Journal*, 1999:124(2), s. 45-48.

- Branin, Joseph, Groen, Francis & Thorin, Suzanne, "The Changing Nature of Collection Management in Research Libraries", 2002,
<http://www.arl.org/collect/changing.html> (2004-04-28)
- Bryant, Bonita, "Staffing and Organization for Collection Development in a New Century" *Collection Management for the 21st Century: A Handbook for Librarians*, Gorman, G. E. & Miller, Ruth H. (red), Westport 1997, s. 191-206.
- Buckland, Michael, *Information and Information Systems*, Westport 1991.
- Budd, John M. & Harloe, Bart M. "Collection Development and Scholarly Communication in the 21st Century: From Collection Management to Content Management" *Collection Management for the 21st Century: A Handbook for Librarians*, Gorman, G. E. & Miller, Ruth H. (red), Westport 1997, s. 3-25.
- "Can e-books improve libraries? – What is the role of e-books in libraries". *Blue Skyways*. <http://skyways.lib.ks.us/central/ebooks/index.html> (2004-03-10)
- Carrigan, Dennis P., "Toward a theory of collection development" *Library Acquisitions: Practice & Theory*, 1995:19(1), s. 97-106.
- Castro, Elizabeth, *XML : Visuell snabbguide*, Harlow 2001.
- Cavallin, Mats, "E-bokens lov" *Biblis*, 2002:18, s. 4-15.
- Cavallin, Mats & Björklund, Carin, "Introducing electronic books at Göteborg University". Paper presented at the ICC/IFIP Conference – ELPUB2001 – '2001 in the Digital Publishing Odyssey', 5-7 July 2001 – University of Kent at Canterbury, UK,
<http://www.ub.gu.se/Gdig/projekt/paperfinalrev.pdf> (2004-04-28)
- "Checklist for Drafting Electronic Information Policies". Prepared by the *ARL Information Policies Committee*.
<http://www.arl.org/newsltr/196/checklist.html> (2004-05-02)
- Clayton, Peter & Gorman, G. E., *Managing Information Resources in Libraries: Collection Management in Theory and Practice*, London 2001.
- Coyle, Karen, "Change, change, change: libraries and the future", 1999,
<http://alia.org.au/publishing/alj/49.1/> (2003-10-14)
- Coyle, Karen, "E-books: It's About Evolution, Not Revolution" *Library Journal* 2003,
<http://www.libraryjournal.com/index.asp?layout=article&articleid=CA323334&publication=libraryjournal> (2004-02-24)
- Danelly, Gay N., "Cooperation Is the Future of Collection Management and Development: OhioLINK and CIC" *Collection Management for the 21st*

- Century: A Handbook for Librarians*, Gorman, G. E. & Miller, Ruth H. (red), Westport 1997, s. 249-262..
- ”Digital bok med LCD-skärmar” *IT-nytt.nu* 2004-02-04,
<http://news.nyhet.nu/visa/it2temp.html?nyhetsid=80344> (2004-03-10)
- ”DRM: A Brief Introduction” *Amercian Library Association*,
<http://www.ala.org/ala/washoff/Woissues/copyrightb/digitalrights/digitalrightsmanagement.htm> (2003-10-23)
- Dybeck, Kristina mfl., *Bålsta Bagarn – tänkbara hot mot företagets verksamhet*, PM5 i kursen *Företag och företagande* vid Uppsala universitet, 2002,
<http://home.student.uu.se/cajo7397/PM5.doc>
 (2004-04-29)
- ”eBook Retailers Report Over 1 Million Units Already Sold in '03”. Pressrelease från *Open eBook Forum* 2003-12-08,
<http://www.openebook.org/pressroom/pressreleases/q303stats.htm>
 (2004-02-24)
- eBookAd.com*, <http://www.ebookad.com> (2004-05-02)
- Ebooks123.com*, <http://www.ebooks123.com> (2004-05-02)
- Electronic Collection Management*, McGinnis, Suzan D. (red.), Binghamton 2000.
- Evans, G. Edward, *Developing Library and Information Center Collections*, Englewood 2000.
- ”First-generation electronic paper display from Philips, Sony and E Ink to be used in new electronic reading device”. Press release 2004-03-24,
<http://www.eink.com/> (2004-03-26)
- Franklin, Paul, ”E-books still have a future, courtesy changing habits” *The Indian Express*, 2003-09-17,
http://www.indianexpress.com/full_story.php?content_id=31632
 (2004-02-24)
- Garrod, Penny, ”Ebooks in UK libraries: Where are we now?” *Ariadne* 2003:37, <http://www.ariadne.ac.uk/issue37/garrod/intro.html> (2004-02-24)
- Gibbons, Susan, ”Growing competition for libraries” *Library Hi Tech* 2001:19(4), s. 363-367.
- Gorman, G. E., Miller, Ruth H. (red.), *Collection Management for the 21st Century: A Handbook for Librarians*, Westport 1997.
- ”Guidelines for a Collection Development Policy using the Conspectus model”, 2001. Utgiven av IFLA:s *Section on Acquisition and Collection Development*, <http://www.ifla.org/VII/s14/nd1/gcdp-e.pdf> (2004-05-02)

- Hedstrand, Sonia, "Premiär för boklån till handdator" *Dagens Nyheter* 2002-07-06.
- Jandér, Katarina, *2001: ett e-äventyr. Implementering av e-böcker i det digitala biblioteket*. Magisteruppsats i Biblioteks- och informationsvetenskap, Lunds universitet 2002.
- Johansson, Anders, "E-böcker dyra för biblioteken" *Dagens Nyheter* 2002-12-06.
- Kjöge, Poul Erik, "De japanske unge mobilbrugere er blevet vilde med at læse noveller på mobiltelefonen" *E-pressen.dk*, 2004-03-14, <http://tjenester.dk/1klik.dk/shownews.php?id=29004> (2004-03-15)
- Kjöge, Poul Erik, "Ny skaerm kan foldes som en avis" *E-pressen.dk*, 2004-01-26, <http://www.e-pressen.dk/shownews.php?id=27592> (2004-02-24)
- KnowBetter.com*, <http://www.knowbetter.com> (2004-05-02)
- Kohl, David, "Consortial licensing vs. tradition: breaking up is hard to do" *Learned Publishing* 2003:16(1), s. 47-53.
- Lee, Stuart D., *Electronic Collection Development : A Practical Guide*, New York 2002.
- Lichtenberg, James, "Rising from the Dead" *Publishers Weekly* 2003-10-06, <http://print.google.com/print/doc?articleid=H9pNOWvsUMK> (2003-10-23)
- Long, Sarah Ann, "The case for e-books: an introduction" *New Library World*, 2003:104(1184/1185), s. 29-32.
- Lugg, Rick & Fischer, Ruth, "The Host with the Most: eBook Distribution to Libraries 1-3", 2002, [http://12.108.175.91/ebookweb/discuss/msgReader\\$1139](http://12.108.175.91/ebookweb/discuss/msgReader$1139) (2004-04-28)
- Lunneborg, Eva, *E-böcker i svenska universitets- och högskolebibliotek – en rapport om tillstånd och utveckling*. Rapport från KB/BIBSAM, 2003-10-09, http://www.kb.se/BIBSAM/utredn/ebocker_el.pdf (2004-04-28)
- McClellan, Jim, "Under the cover story" *The Guardian* 2004-01-29, <http://www.guardian.co.uk/print/0,3858,4846190-110857,00.html> (2004-02-24)
- Miller, Ruth H., "Electronic Resources and Academic Libraries, 1980-2000 : A Historical Perspective" *Library Trends*, 2000:48(4), s. 645-670.
- netLibrary.com*, "Company Info", http://legacy.netlibrary.com/about_us/company_info/index.asp (2004-05-02)

- Newman, Gerald L., "Collection Development and Organization of Electronic Resources" *Electronic Collection Management*, McGinnis, Suzan D. (red.), Binghamton 2000, s. 97-113.
- Nisonger, Thomas E., "Introduction" *Library Trends*, 2000:48(4), s. 639-644.
- Okerson, Ann Shumelda, "Buy or lease? Two models for scholarly information at the end (or the beginning) of an era" *Daedalus*, 1996:125(4), s. 55-76.
- Peters, Thomas A., "Gutterdämmerung (twilight of the gutter margins): e-books and libraries" *Library Hi Tech*, 2001:19(1), s. 50-62.
- Rhind-Tutt, Stephen, "What happens after e-books?". Föredrag presenterat på The Charleston Conference, november 2000,
<http://www.alexanderpress.com/article00.htm> (2004-03-15)
- Sandoval, Greg "Gemstar buys two e-book makers" *News.com* 2000-01-20,
<http://news.com.com/2100-1017-235851.html> (2004-03-10)
- Sawyer, Susan K., "Electronic books: their definition, usage and role in libraries" *LIBRES, Library and Information Science Research Electronic Journal*, 2002:12(2), <http://libres.curtin.edu.au/libres12n2/ebooks.htm> (2003-10-10)
- Schmidt, Lars, "Låna men inte köpa" *Svensk Bokhandel* 2004:2.
- Seeley, Rich, "XML promises to boost eBooks",
<http://www.adtmag.com/print.asp?id=7555> (2004-02-24)
- Subba Rao, Siriginidi, "Electronic books: a review and evaluation" *Library Hi Tech*, 2003:21(1), s. 85-93.
- Subba Rao, Siriginidi, "Familiarization of electronic books" *Library Hi Tech*, 2001:19(4), s. 247-256.
Susning.nu, <http://www.susning.nu> (2004-05-02)
- "SvB testar läsplatlor" *Svensk Bokhandel* 2000:20.
- Svedjedal, Johan, "Pocketboken blir digital..." *Dagens Nyheter* 2004-04-01.
- Taylor, Conrad, "E-books: an 'InfoDesign-Café' discussion about their usability potentials and problems", 2001,
<http://www.informationdesign.org/> (2004-02-10)
- Terry, Ana Arias, "Demystifying the e-Book – What is it, where will it lead us, and who's in the game?",
http://www.against-the-grain.com/ATG_AnaEbook.html (2004-03-09)
- Thompson, James, *Library Power : A New Philosophy of Librarianship*, London 1974.
- Truesdell, Cheryl B., "Is access a viable alternative to ownership? A review of access performance" *The Journal of Academic Librarianship*, 1994:20(4), s. 200-206.

- Ungern-Sternberg von, Sara, "Content management in an electronic environment". Presentation at the Workshop for Librarians: Libraries for a Global Future, Sevenoaks, Kent, United Kingdom, 6-8 April 2000, <http://www.abo.fi/~sungern/colldev.htm> (2004-04-28)
- Wilson, Patrick, *Second-hand Knowledge*, Westport 1983.
- Wood, Richard J., "The Axioms, Barriers, and Components of Cooperative Collection Development" *Collection Management for the 21st Century: A Handbook for Librarians*, G. E. Gorman & Ruth H. Miller. (red), Westport 1997, s. 221-248.
- Zetterlund, Angela & Hansson, Joacim, "Folkbibliotekens förändring – tidigare forskning om folkbiblioteken och teorier om förändringens natur", 1997.
- Zetterlund, Boris U., "E-bok på bibliotek" *Ikoner*, 2001:2, http://www.btj.se/ikoner/arkiv/2001/pdf/01_2.pdf (2003-10-10)